

eCultuur: van i naar e

*Advies over de digitalisering van cultuur
en de implicaties voor cultuurbeleid*

Raad voor Cultuur, juni 2003

‘If the medium is the message, the user is the content.’¹
– Marshall McLuhan, *mediagoeroe*, 1967

‘Heeft de computerrevolutie meer weg van het gebruik van een nieuw muziekinstrument of van de uitvinding van de drukpers? ...Als ze meer lijkt op een muziekinstrument dan hoeven we ons niet zoveel zorgen te maken, want dan zullen diegenen die oor hebben voor muziek het wel vinden en zullen er goede dingen uitkomen. Maar als ze meer weg heeft van de drukpers, dan is het essentieel dat we begrijpen met wat voor muziek we te maken krijgen en wat we nodig hebben om die muziek te kunnen leren.’²
– Alan Kay, *computerpionier*, 1997

1 Brief aan ‘The Listener’, 11 augustus 1971. Opgenomen in M. Molinaro, C. McLuhan and W. Toye ‘Letters of Marshall McLuhan’ (Oxford University Press, Toronto, 1987)

2 Alan Kay, *Why the computer revolution hasn't happened yet. If/Then 0.1* – Design implications of new media (bis/Netherlands Design Institute, Amsterdam, 1998)

Inhoudsopgave

1 Inleiding

- 1.1 Opzet
- 1.2 Indeling

2 eCultuur in de context van maatschappelijke ontwikkelingen

- 2.1 Medialisering
- 2.2 Beeld- en beleviscultuur
- 2.3 Netwerksamenleving
- 2.4 Kennissamenleving en kenniseconomie
- 2.5 Conclusie

3 Perspectief op eCultuur

- 3.1 eCultuur in drie gedaanten
  - Informatisering*
  - Culturele innovatie*
  - Rolverandering van culturele organisaties*
- 3.2 Positiebepaling instellingen

4 eCultuur in de praktijk

- 4.1 Cultureel erfgoed
- 4.2 Bibliotheken
- 4.3 Kunsten en creatieve productie
- 4.4 Publieke omroep
- 4.5 Convergentie en differentiatie

5 Aanbevelingen voor een integraal eCultuurbeleid

- 5.1 Aanbevelingen
- 5.2 Tot slot

Bijlage: adviesaanvraag staatssecretaris OCenW

1 Inleiding

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

Een paar jaar geleden heette het nog 'ict en cultuur' als er in beleidsnotities werd gesproken over digitalisering of nieuwe media in de kunst- en cultuursector. De adviesaanvraag van de Staatssecretaris van Cultuur uit 2002 gebruikt de term eCultuur. Dat is geen toeval. Het impliceert een behoefte aan een nieuw soort beleid. De Raad onderschrijft dit. Sterker nog, in de visie van de Raad is het essentieel dat ontwikkelingen rond ict en digitale media binnen het cultuurbeleid in een breed en integraal perspectief worden geplaatst. eCultuur is niet 'iets met computers'. De culturele implicaties van digitalisering reiken veel verder dan het instrumenteel benutten van de technische mogelijkheden. eCultuur gaat over een nieuwe, digitale dimensie, een tot voor kort ongedacht medium waar de bestaande cultuur zich toe moet verhouden en waarin nieuwe cultuur wordt gegenereerd. Maar eCultuur is ook meer dan een nieuw medium. Dankzij digitale technologie en internet worden andere vormen van expressie mogelijk, verandert de rol van culturele instellingen en krijgen het publiek en de gebruiker een steeds centralere plaats.

1.1 Opzet

Internet en digitale media grijpen in op de manier waarop kunstenaars en cultuurmakers zich uitdrukken, hoe cultureel erfgoed wordt ontsloten en gepresenteerd, hoe bibliotheken informatie toegankelijk maken voor burgers, en hoe media mede vormgeven aan nieuws, het publieke debat en de cultuur. Digitalisering is kortom van invloed op het gehele spectrum van cultuurproductie, -distributie en -presentatie. Bovendien draagt het de belofte in zich van een vernieuwing van de cultuur. Zo laat de praktijk van de afgelopen vijf à tien jaar zien dat in het digitale domein nieuwe vormen van expressie, reflectie en uitwisseling ontstaan. Daarnaast maakt digitalisering nieuwe verbindingen en kruisbestuivingen mogelijk tussen de verschillende culturele domeinen onderling (kunst, media, informatie en cultureel erfgoed) en tussen cultuur, onderwijs, wetenschap en de (kennis)economie. En tot slot stimuleert digitalisering de vernieuwing van werkwijzen en rolopvattingen van culturele organisaties en makers.

Het onderhavige advies formuleert een perspectief voor de ontwikkeling van cultuurbeleid gericht op deze uitdaging. De opgave waar de overheid voor staat bij het ontwikkelen van haar eCultuurbeleid is om deze belofte, of deze 'meerwaarde', van de digitalisering te herkennen en te ondersteunen. Het advies doet de overheid daartoe een handreiking door aan te geven wat de kernpunten zouden moeten zijn van een cultuurbeleid gericht op het benutten van de kansen die eCultuur biedt.

De adviesaanvraag

Directe aanleiding voor de adviesaanvraag van de Staatssecretaris van Cultuur was de beleidsnota 'eCultuur in beeld'¹ van april 2002 en de daarmee samenhangende brieven over digitalisering van erfgoedcollecties², 'Bibliotheken in Beweging'³ en nieuwe diensten van de publieke omroep.⁴ In 2002 verscheen tevens als een van de bouwstenen voor een nieuwe kabinetsbrede ict-agenda een notitie over de ontwikkeling van *content* op internet, onder gezamenlijke verantwoordelijkheid van de bewindslieden van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Binnenlandse Zaken en Economische Zaken.⁵

- 1 Kamerstukken II, 2001–2002, 27 432, nr. 52 (22 april 2002)
- 2 Kamerstukken II, 2001–2002, 27 432 nr. 54 (27 mei 2002)
- 3 Kamerstukken II, 2001–2002, 28 330, nr. 1 (3 april 2002)
- 4 Kamerstukken II, 2001–2002, 28 000 VIII, nr. 19 (21 november 2001)
- 5 Kamerstukken II, 2001–2002, 26 643, nr. 37 (7 mei 2002)

In de adviesaanvraag zelf wordt de Raad verzocht zijn reactie te geven op de voornemens die in bovengenoemde nota's en brieven zijn verwoord. Specifiek wordt het oordeel van de Raad gevraagd over de rol van de fondsen en over de wijze waarop investeringen en structurele uitgaven aan eCultuur aandacht dienen te krijgen in de Cultuurnota 2005–2008. Bovendien wordt de verwachting uitgesproken dat de Raad reageert op de actiepunten in de eCultuurbrief en een visie formuleert die samenhang en richting geeft aan (toekomstig) eCultuurbeleid.

Het is die laatstgenoemde opdracht die de Raad als zijn beginpunt heeft genomen. Maar al te vaak beperken beleidsnotities rond ict en digitalisering zich tot het niveau van specifieke, sectorgebonden ontwikkelingen. In de optiek van de Raad ligt de uitdaging van digitalisering echter niet alleen in de afzonderlijke sectoren en disciplines, maar minstens zozeer in de verbindingen daartussen. Met zijn advies wil de Raad dan ook een aanzet geven tot een integrale benadering van eCultuurbeleid waarin specifieke beleidsimplicaties voor verschillende domeinen en instellingen binnen een groter geheel worden geplaatst.

In de adviesaanvraag wordt de Raad ook gevraagd kwantitatief onderzoek te (laten) doen naar de noodzakelijke versterking van de ict-infrastructuur, -deskundigheid en -voorzieningen bij de cultuurinstellingen. Hiermee zou zicht moeten komen op de financiële middelen die zouden moeten worden vrijgemaakt voor eCultuur. De Raad heeft een dergelijke inventarisatie na ampele overweging niet verricht. Zijns inziens was eerst meer inzicht nodig in de aard en de implicaties van de digitalisering van de cultuur. Nu met dit advies een perspectief is geschetst op eCultuur, kan in een volgende fase van beleidsontwikkeling worden onderzocht waar en in welke mate extra investeringen noodzakelijk zijn in hardware, software, digitalisering van collecties, menskracht en deskundigheid.⁶

Afbakening

De Raad richt zich met dit advies primair op het functioneren van het publiek gefinancierde deel van de culturele sector, met inbegrip van de publieke omroep omdat deze, zeker waar het eCultuur betreft, sterk met de cultuursector verbonden is.

De private media en telecommunicatiebedrijven, de ict-sector en de culturele industrie zijn geen onderwerp van dit advies, maar maken uiteraard wel deel uit van de digitaliserende cultuur (zie ook hoofdstuk 2).⁷ Verbanden tussen eCultuurbeleid en aanverwante beleidsterreinen – zoals onderwijs en wetenschap, overheidsinformatie en openbaar bestuur, de ontwikkeling van de kenniseconomie – komen alleen zijdelings aan de orde. Datzelfde geldt voor auteursrecht.⁸ Hoewel de werking van het auteursrecht voor de ontwikkeling van eCultuur van groot belang is en er op verschillende plaatsen in het advies ook naar wordt verwezen, is dit advies niet de juiste plaats om in te gaan op ontwikkelingen in de regelgeving, de dilemma's bij de toepassing en mogelijke beleidsoplossingen. De Raad wacht in dit verband met grote belangstelling op de uitkomsten van onderzoek dat TNO (afdeling Strategie, Technologie en Beleid) in opdracht van het ministerie van OCenW heeft verricht naar de cultuurpolitieke aspecten van het auteursrecht in het digitale tijdperk.

1.2 Indeling

Het advies bestaat uit vijf delen. Nadat in hoofdstuk 2 de brede context wordt geschetst waarbinnen eCultuur geplaatst moet worden (digitalisering, medialisering, de netwerksamenleving en de kenniseconomie), formuleert de Raad in hoofdstuk 3 zijn perspectief op eCultuur. Daarin worden de kenmerken van digitalisering van de cultuur beschreven en wordt aangegeven hoe als gevolg van de opkomst en het gebruik van digitale media een aantal kernprocessen in de cultuursector ingrijpend verandert. In hoofdstuk 4 komen de consequenties aan de orde van dit perspectief

⁶ Deze investeringsvraag speelt in het bijzonder in de erfgoedsector en bij de bibliotheken. Zie daarvoor hoofdstuk 4.

⁷ Op deze bredere markt spelen verscheidene zaken die relevant zijn voor eCultuur, zoals het tempo van digitalisering van de infrastructuur, het realiseren van open toegang van aanbieders tot netwerken, en discussies over tarieven. Dergelijke kwesties zijn echter allereerst onderwerp van mededingings-, telecommunicatie- en mediabeleid.

⁸ Voor archieven is daarnaast privacywetgeving van belang. Soms leidt deze wetgeving ertoe dat digitale archieven maar beperkt toegankelijk zijn. Om te voorkomen dat de privacy geschonden wordt, wordt soms uit voorzorg bepaalde informatie in het geheel niet meer bewaard.

voor de praktijk van respectievelijk de culturele erfgoedsector, de bibliotheken, de kunsten en de publieke omroep. Ook sectorale aanbevelingen zijn in dit hoofdstuk te vinden. In het laatste, concluderende hoofdstuk 5 worden de beleidsimplicaties geschetst van de visie van de Raad en worden algemene aanbevelingen geformuleerd voor de ontwikkeling van eCultuurbeleid.

7

Dit advies is voorbereid door de ad hoc-commissie eCultuur onder voorzitterschap van Michiel Schwarz (raadslid media). Leden waren Ineke Schwartz (commissielid beeldende kunst en vormgeving), Riemer Knoop (raadslid musea), Bart Lootsma (raadslid stedenbouw en architectuur, tot 1 januari 2003) en Dick Rijken (extern deskundige). Het secretariaat werd gevoerd door René Asselbergs (tot 1 januari 2003), Hans van Nieuwpoort en Marit Vochtelo.

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

2 eCultuur in de context van maatschappelijke ontwikkelingen

Digitalisering is tegelijk een technologische en een maatschappelijke ontwikkeling. Mogelijk gemaakt door de opkomst van computertechnologie en telecommunicatienetwerken, ligt de werkelijke betekenis van digitalisering in de manier waarop nieuwe media en informatietechnologie in maatschappelijke praktijken worden ingepast en gebruikt. Niet alleen de technische infrastructuur raakt gedigitaliseerd, maar ook de maatschappij en de cultuur. In een recente studie van de Adviesraad voor het Wetenschaps en Technologiebeleid over 'cultuurveranderingen in een digitaliserend tijdperk' wordt digitalisering dan ook terecht omschreven als 'de toenemende integratie van informatie- en communicatietechnologieën in de samenleving'.⁹

Ook de Raad gebruikt de term digitalisering niet alleen om er de toepassing van ict in de cultuursector mee aan te duiden. Het gaat bij digitalisering tevens om het ontstaan van een nieuw medium, internet voorop. Bovendien gebruikt de Raad de notie ook als verwijzing naar een breder maatschappelijk proces, een complex van ontwikkelingen waarvan ict niet de enige maar wel een belangrijke aanjager is. Vier onderling gerelateerde ontwikkelingen zijn in dat complex van belang: de medialisering en de opkomst van een beeld- en beleveniscultuur, en de ontwikkeling in de richting van een netwerk- en een kennissamenleving.

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

2.1 Medialisering

Zoals de Raad ook in zijn Vooradvies 2005–2008, 'Cultuur meer dan ooit', heeft opgemerkt, raakt onze ervaring met, en perceptie van, de wereld steeds meer gemedialiseerd. Steeds sterker beïnvloeden de media wat mensen van zaken buiten hun eigen gezichtsveld weten en vinden. Direct en indirect, en in samenspel met andere factoren, beïnvloeden de media zo het handelingsvermogen en gedrag van mensen. Daarbij geldt dat de gedrukte media (kranten, boeken), gemeten naar de tijd die mensen eraan besteden, flink hebben ingeleverd, terwijl het gebruik van audiovisuele media dominant is geworden: gemiddeld kijken Nederlanders drie uur televisie per dag.

Het internet is te beschouwen als een nieuw medium voor informatie, communicatie en ontspanning. Tussen 1995 en 2002 is het percentage Nederlanders dat aangesloten is op internet toegenomen van tien naar zestig procent.¹⁰ Gemiddeld besteden mensen twintig tot dertig minuten per dag aan e-mailen en aan surfen op het world wide web.¹¹ Bij jongeren is het computer- en internetgebruik hoger en lijkt er sprake van een lichte verdringing ten koste van andere media, waaronder televisie. Onder jongeren springt trouwens ook het omvangrijke gebruik van de mobiele telefoon in het oog, waarmee veranderingen samenhangen in hun sociale leven en de relatie tot het gezin.

Overigens past hier een nuancering. Van volledige substitutie van oude door nieuwe media is in de geschiedenis nooit sprake geweest. Met de komst van de radio werd het verdwijnen van het boek voorspeld, met de film het einde van de radio, met de televisie het einde van de film. Geen van hen verdween. Op dezelfde manier blijven ook in het digitale tijdperk de verschillende media bestaan. Wel verandert hun onderlinge verhouding. De ontwikkeling van bijvoorbeeld internet creëert een medialandschap waarin de 'oude media' nieuwe betekenissen (kunnen) krijgen. Ook ontstaan er specifieke verbindingen tussen oude en nieuwe media, zoals online-kranten, internetradio of interactieve televisie. Daarmee zij onderstreept hoezeer de digitale media zich in relatief korte tijd gevestigd hebben in onze samenleving. Veel culturele orga-

9 Adviesraad voor Wetenschaps en Technologiebeleid (2002, p.9). Bijker, W. en B. Peperkamp (red). *Geëngageerde geesteswetenschappen. Perspectieven op cultuurveranderingen in een digitaliserend tijdperk*. Rotterdam: AWT.

10 Ministerie Economische Zaken (november 2002). *Internationale ICT benchmark*.

11 Sociaal en Cultureel Planbureau (2001, p.90–92). *Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: SCP.

nisaties zullen op die ontwikkeling willen inspelen. Niet alleen omdat internet een medium is waarmee ze bestaande en nieuwe publieksgroepen kunnen bereiken, maar ook omdat de manier waarop mensen kunst en cultuur beleven in toenemende mate wordt beïnvloed door de gemedialiseerde context waarin dit plaatsheeft.

2.2 Beeld- en beleviscultuur

Mede door de dominantie van televisie, film en reclame leven we in een beeldcultuur. Zelfs de Nederlandse politiek communiceert in toenemende mate via logo's en imago's; in het geweld van vele concurrerende journalistieke media wordt beeldvorming over politici soms belangrijker dan standpunten en argumenten.¹² Parallel hieraan verloopt de opkomst van de belevingseconomie. Vrijwel alle domeinen van consumptie en vrije tijd voegen zich in mindere of meerdere mate naar de toegenomen behoefte van mensen aan een snelle afwisseling van prikkels, een spannend verhaal of een spannende ervaring. In de fysieke wereld lijkt een bezoek aan een winkel steeds meer inwisselbaar voor een bezoek aan een pretpark, een museum of de bioscoop. Het zijn voor veel mensen allemaal vormen van vrijetijdsbesteding die elkaar zowel in (culturele) status als in beleving steeds minder ontlopen.

Binnen het digitale domein komt daar nog multimedialiteit bij. Alles is te vatten in bits en bytes en in combinaties van tekst, beeld en geluid. Wanneer informatie, al dan niet visueel, eenmaal in digitale vorm bestaat, kan ze op verschillende platforms worden gepresenteerd en aangeboden aan veel verschillende soorten gebruikers. Mede hierdoor worden de scheidslijnen tussen educatie en entertainment, tussen kunst en populaire cultuur behalve in technische ook in inhoudelijke zin dunner: de verschillende disciplines bedienen zich als het ware meer en meer van dezelfde 'taal' en zijn voor de gebruiker maar een muisklik van elkaar verwijderd.

Ook hier past een nuancering. De opkomst van de beeld- en beleviscultuur gaat hand in hand met een zekere herwaardering van rust, traditie en oorspronkelijkheid. Ook aan de verstilde tentoonstelling, het live optreden van een symfonieorkest en de lineair vertelde documentaire blijft derhalve behoefte bestaan, misschien zelfs nog meer dan voorheen.

2.3 Netwerksamenleving

Digitale technologie speelt tevens een belangrijke rol bij het ontstaan van netwerken tussen mensen en organisaties, en in het bijzonder bij de uitwisseling van kennis en informatie. Die observatie heeft veel auteurs gebracht tot een typering van de moderne samenleving als een netwerksamenleving.¹³ Het idee is dat er steeds betere mogelijkheden ontstaan om kennis en informatie 'horizontaal' te delen. Omdat dat kan los van plaats en tijd, spelen ook nationale grenzen geen rol meer – waarmee digitalisering het voortschrijdend proces van internationalisering versterkt. Daarnaast is de communicatie in netwerken relatief vrij van hiërarchische relaties: in een digitale cultuur doet het er steeds minder toe wie nu precies de informatie aan het netwerk heeft toegevoegd.

Van politiek tot handel, van onderwijs tot cultuur, overal ontstaan netwerkrelaties tussen relatief autonome, zelfsturende groepen van wisselende samenstelling. Naarmate dit proces voortschrijdt, komen in alle maatschappelijke domeinen de positie van bestaande instituties, collectieve organisaties en experts onder druk te staan. Door de toename van grensoverschrijdende communicatie en handelsverkeer is ook de handelingsbevoegdheid en bekwaamheid van de natiestaat in het geding.¹⁴

Deze ontwikkeling past uiteraard ook bij het al veel langer lopende proces van

12 Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2003). *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*. Den Haag: RMO. Zie ook Praag, Ph. van en K. Brants (red)(2000) *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*. Amsterdam: Het Spinhuis.

13 Zie o.a. Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Cambridge: Blackwell Publishers. Shapiro, A. (1999) *The Control Revolution. How the Internet is putting individuals in charge and changing the world*. Public Affairs/Century Foundation. Dijk, J.A.G.M. van (1997) *De netwerkmaatschappij: sociale aspecten van nieuwe media*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum. Infodrome (2001). *Controle geven of nemen. Een politieke agenda voor de informatiesamenleving*. Amsterdam.

14 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (1998) *Staat zonder land. Een verkenning van bestuurlijke gevolgen van informatie en communicatietechnologie*. Den Haag: SDU Uitgevers.

individualisering. Of het nu gaat om politiek en religie of om levensstijl en consumptie, (post)moderne burgers maken wisselende keuzes en bewegen zich steeds gemakkelijker tussen verschillende groepen. Internet met zijn niche aanbod, zijn gepersonaliseerde en interactieve diensten en zijn *communities* is zowel een illustratie als een aanjager van dit proces.

Men kan van mening verschillen over de vraag of deze ontwikkeling per saldo negatief is (minder sociale cohesie, minder sociale controle) of positief (meer uitwisseling, meer keuzevrijheid). Zeker is echter dat het een onvermijdelijk proces is, dat bovendien zijn eigen reactie oproept: vanwege de groeiende informatieovervloed waarbij de herkomst en waarde van informatie minder goed herkenbaar is, neemt de behoefte aan gezaghebbende intermediairs juist weer toe.¹⁵ Die waarborgen voor betrouwbaarheid en authenticiteit worden soms gevonden in zelfregulering – zoals bij internetveilingen waar deelnemers elkaar onderling beoordelen op betrouwbaarheid. In andere gevallen zijn het de ‘oude’ institutionele experts – musea, bibliotheken, uitgevers en kunsthandelaars – die geraadpleegd (kunnen) worden om de herkomst en relevantie van informatie te achterhalen.¹⁶

2.4 Kennissamenleving en kenniseconomie

De toepassing van digitale technologie is een cruciale factor geworden op alle terreinen die met informatie en kennis te maken hebben. Digitale media en internet maken het mogelijk verschillende informatiebronnen met elkaar te koppelen en voor verschillende soorten gebruikers beschikbaar te stellen. In de kenniseconomie is dit met name van groot belang voor kennisdeling: uitwisseling en gezamenlijk gebruik van kennis en informatie ten gunste van goed functionerende publieke diensten, educatie, economische groei, werkgelegenheid en welzijn. Hier raakt de digitalisering van de cultuur die van de economie en de samenleving als geheel.

Meer dan ooit raken de gesubsidieerde culturele organisaties betrokken in een breder kennisnetwerk: met scholen en educatieve uitgevers (onder meer via Kennisnet); met universiteiten (vooral de geesteswetenschappen); en met ict-bedrijven (ten behoeve van software-ontwikkeling en webontwerp).¹⁷ Ook de bijdrage vanuit de culturele sector aan de bredere creatieve en contentindustrie in Nederland is onmiskenbaar. De kracht van de digitale media is dat er een gezamenlijke kern van vaardigheden en instrumenten is die kruisbestuivingen en verbindingen tussen deze diverse contexten bevordert en in bepaalde opzichten noodzakelijk maakt.¹⁸

2.5 Conclusie

De digitalisering van samenleving en cultuur is een voortschrijdend proces waarmee alle kunstenaars en culturele organisaties onvermijdelijk te maken krijgen, gewild of ongewild. Voor cultuurbeleid geldt hetzelfde. Sterker nog: de Raad vindt dat beleid er op gericht moet zijn dat proces te steunen omdat alleen op die manier de meerwaarde van de digitalisering zichtbaar te maken is. Definiëren we cultuurbeleid in wat beperktere zin als beleid dat betrekking heeft op de sectoren erfgoed, bibliotheken, kunsten en de publieke omroep, dan wordt snel duidelijk dat de digitalisering zich in al die sectoren doet gelden. Zoals we in hoofdstuk 3 zullen zien, raakt digitalisering de kern van de praktijken in elk van die sectoren. Dit maakt eCultuurbeleid noodzakelijk

15 Zie ook WRR, Hoefnagel, F.J.P.M. (2002). *Internet en cultuurbeleid. Over de gevolgen van ict voor het cultuurbeleid van de Nederlandse overheid*. Den Haag: SDU Uitgevers.

16 Op de media- en communicatiemarkt vindt nog een andere tegenbeweging plaats: concentratie van eigendom en marktmacht in handen van een steeds kleiner wordend aantal wereldwijde concerns die in de gelegenheid zijn informatiestromen te beheersen. Zie o.a. Rathenauinstituut (2002). *Marktontwikkelingen in de digitale infrastructuur. Knelpunten bij de toegankelijkheid en de pluriformiteit van de digitale snelweg*. Den Haag. Commissariaat voor de Media (2002, 2003). *Monitor mediaconcentratie 2001 en 2002*. Hilversum. Leurlijk, A. (2001). *Verkeersdrempels en tolpoorten in het digitale domein*. In: *Informatie en Informatiebeleid*, 19e jaargang, 2001, nr.6. Amsterdam: Otto Cramwinkel.

17 WRR (2002). *Van Oude en Nieuwe Kennis. De gevolgen van ict voor het kennisbeleid*. Den Haag: SDU Uitgevers. De WRR pleit onder meer voor meer samenwerking tussen verschillende actoren en kennissectoren; kaderstellend overheidsbeleid; meer ruimte voor experimenteren in een ‘socio-technische’ omgeving, waarbij niet alleen formele en gecodificeerde (in documenten vastgelegde) kennis wordt uitgewisseld en opgebouwd, maar ook informele en ongecodeerde (in mensen berustende) kennis.

18 Digital Media Alliance (1999) *Recommendations for Growth: UK Digital Media*. London: DMA. In opdracht van het Britse ministerie voor Cultuur, Erfgoed en Sport.

– zowel bij de overheid als bij een groot aantal van de culturele instellingen. Het volgende hoofdstuk richt zich op de vraag vanuit welk perspectief een dergelijk eCultuurbeleid zou moeten worden vormgegeven en ontwikkeld.

3 Perspectief op eCultuur

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

In de inleiding is al opgemerkt dat eCultuur veel meer behelst dan de instrumentele toepassing van ict in het culturele domein. Veeleer gaat het om het ontstaan van een nieuw soort 'culturele arena' met oude en nieuwe spelers.¹⁹ Bovendien verandert het gebruik van digitale technologie niet alleen de inhoud en vorm van cultuuruitingen en culturele presentaties, maar ook hun betekenis.²⁰ In de beleidsontwikkeling rond digitale media en digitale technologie is het derhalve van belang vanuit een brede, integrale optiek na te denken over de culturele implicaties van digitalisering. Zo'n brede visie op eCultuur, die door de Raad wordt samengevat als de verschuiving 'van i naar e': van ict en informatisering naar eCultuur, gaat vooraf aan een bespreking van sectorspecifieke beleidskwesties.

3.1 eCultuur in drie gedaanten

In de ogen van de Raad moet eCultuur, binnen de context van de 'digitaliserende samenleving', begrepen worden als *de integratie van ict in de primaire processen van productie, distributie, presentatie, behoud en (her)gebruik van cultuuruitingen*. Behalve processen van culturele expressie en reflectie valt ook informatieverschaffing over cultuur hieronder en, in het geval van bibliotheken en de publieke omroep, informatie in het algemeen.

Deze 'definitie' geeft de noodzakelijke breedte aan van de eCultuurproblematiek. In die breedte onderscheidt het perspectief van de Raad zich ook van de definitie die de Staatssecretaris van Cultuur hanteert in diens brief over eCultuur uit 2002. Deze beperkt zich daarbij tot een beschrijving van eCultuur in termen van de te onderscheiden sectoren: digitale kunsten en ontwerp, digitalisering van erfgoedcollecties, toegang tot informatie en nieuwe diensten van de publieke omroep. De Raad daarentegen neemt een bredere horizon als startpunt. Daarmee wordt het mogelijk aan te geven langs welke algemene lijnen eCultuur zich momenteel ontwikkelt en hoe de implicaties van de integratie van digitale technieken en internet in de cultuursector geduid moeten worden. De Raad onderscheidt daartoe drie aspecten of gedaanten van eCultuur:

(1) Allereerst de instrumentele toepassing van ict binnen bestaande kaders, hier aangeduid met 'informatisering'.

(2) Vervolgens het aspect van culturele innovatie, waarbij dankzij digitale technologie nieuwe (combinaties van) inhoud en presentatievormen ontstaan.

(3) En als laatste het feit dat digitalisering kan leiden tot rolverandering van culturele organisaties en makers, in de zin dat zij zich nieuwe taken en werkwijzen eigen maken.

De kern van dit advies is dat het merendeel van de culturele instellingen in toenemende mate met alle drie aspecten van eCultuur te maken zal krijgen – deels omdat de nieuwe maatschappelijke werkelijkheid daarom vraagt, en deels omdat alleen in de drieslag de meerwaarde van de digitale ontwikkelingen optimaal kan worden benut.

(1) Informatisering

Van de drie vormen van eCultuur overheerst momenteel de instrumentele, waarbij digitale technologie en internet worden ingezet binnen de bestaande praktijken van culturele instellingen. eCultuur in termen van informatisering komt in vrijwel iedere organisatie voor. Ict stelt instellingen in staat hun primaire werkzaamheden te verlichten en te verbeteren. Dit geldt voor alle culturele domeinen, zij het niet overal op

19 Schwarz, M. (1999). *Digitale media in de technologische cultuur. Perspectieven voor een kunst- en cultuurbeleid*. (Essay in opdracht van de Staatssecretaris van Cultuur). Zoetermeer: ministerie OCenW.

20 Zie ook het rapport van de Taskforce eCultuur (2001). *Druk op Start*. Zoetermeer: ministerie OCenW.

dezelfde wijze. Musea, archieven, bibliotheken, omroepen, uitgevers en dergelijke, kunnen hun bedrijfsvoering en dienstverlening sneller, beter, efficiënter en soms ook goedkoper maken door informatie te digitaliseren en in digitale vorm aan te bieden. Met name in de erfgoedsector kan het digitaliseren van (informatie over) collecties de publieke toegankelijkheid aanzienlijk vergroten. De koppeling van lokale bibliotheekcatalogi aan het centrale webportaal bibliotheek.nl is een ander voorbeeld van de wijze waarop informatisering ingezet kan worden. Net als het verschijnsel van de internetboekhandel, het uitbrengen van animatiefilms, muziek, poëzie en andere kunstuitingen op internet, of de digitalisering van het volledige omroepproces – van productie via uitzending tot distributie en hergebruik. In dit rijtje past tot slot ook de instrumentele inzet van internet als medium om cultuur en cultuureducatie aantrekkelijker te maken voor jongeren.

(2) *Culturele innovatie*

Behalve tot informatisering leidt digitalisering ook tot nieuwe vormen van expressie, reflectie en uitwisseling binnen en tussen bestaande culturele praktijken. Het tweede ‘moment’ van eCultuur heeft meer met betekenisgeving te maken dan met informatisering. Dankzij de mogelijkheden die digitale technologie biedt voor intermedialiteit (de combinatie van tekst, beeld en geluid), intertextualiteit (hyperlinking) en interactiviteit (de interactie met gebruikers), liggen hier grote kansen voor culturele vernieuwing, voor nieuwe inhoud en nieuwe vormen – mits deze mogelijkheden weloverwogen geëxploreerd en ontwikkeld worden.²¹

In het bijzonder schuilen de kansen in (a) de nieuwe mogelijkheden om informatie te koppelen, te delen en publiek toegankelijk te maken, (b) het ontstaan van cross-overs en kruisbestuivingen tussen disciplines en domeinen en (c) mediumspectifieke innovaties die leiden tot vormen van expressie en reflectie die eigen zijn aan het digitale domein. Deze drie ontwikkelingen, die in het digitale domein soms in elkaar overvloeien, markeren de transformatie van ‘i’ naar ‘e’ en vormen daarmee de kern van eCultuur.

a. Verbinding van informatie

Een eerste gevolg van digitalisering is dat culturele organisaties inhoud en informatie gemakkelijker met elkaar kunnen delen en gezamenlijk toegankelijk kunnen maken voor gebruikers – onderzoekers, kunstenaars, scholieren, docenten en het algemene publiek. Op internet kunnen kennis en collecties van verschillende instanties via zoekmachines en hyperlinks met elkaar worden verbonden. Bovendien kan content van de ene partij op de website van een ander in een nieuwe context worden geplaatst – en zo een andere betekenis of een ander en groter publiek krijgen. Internet nodigt ook uit om meer contact te leggen met gebruikers. Zij kunnen in principe zelfs hun eigen kennis en collecties toevoegen aan die van professionele organisaties.

Een bekend voorbeeld van deze vorm van digitalisering is de sectoroverschrijdende virtuele tentoonstelling ‘Digitale Kanalen’ van Stichting de Museumserver. Deze tentoonstelling over Amsterdam en de geschiedenis van het water combineert objecten uit verschillende musea en archieven met kennis en materiaal uit gemeentelijke diensten en komt zo tot een narratief en interactief geheel met bewegend beeld en 3D-kaarten. Een ander voorbeeld van dit type zijn archieven die onderzoeksresultaten van (amateur)onderzoekers verbinden aan de bronnen waarop deze zijn gebaseerd, zodat volgende onderzoekers met behulp daarvan nog een stap ‘dieper’ kunnen gaan. Genoemd kunnen ook worden de plaatsing van fragmenten van Radio 3 in de online encyclopedie van het Nationaal Popinstituut met informatie over bands en artiesten, en de dossiers op bibliotheek.nl, die informatie uit verschillende internetbronnen op journalistieke wijze (geselecteerd) bijeenbrengen. De verbinding van informatie houdt vanzelfsprekend niet bij de landsgrens op. Poetry International Web dat als digitaal platform of tijdschrift voor poëzie dichters en critici uit verschillende landen met elkaar in contact brengt, is daar een goed voorbeeld van.

b. Crossovers

De nieuwe technologieën stimuleren vermenging van presentatievormen. Op internet hebben verschillende disciplines als beeldende kunst, animatie, audiovisuele productie en reclame meer dan ooit veel met elkaar gemeen, omdat ze zich van

²¹ Johnson, S. (1997) *Interface Culture: How new technology transforms the way we create and communicate*. San Francisco: HarperEdge.

dezelfde ‘taal’ bedienen. Zelfs musea, archieven en kranten gaan digitale media gebruiken, niet alleen als extra podium of distributiekanaal, maar ook als manier om het publiek te betrekken als informant en maker. Ook zo ontstaan er nieuwe manieren van expressie, reflectie en uitwisseling in (in potentie) eindeloos veel varianten. Hierbij vervagen de grenzen tussen disciplines en domeinen en ontstaan er nieuwe mengvormen. Men spreekt wel van *crossovers*. Voorbeelden te over. Eboman die al dan niet live muziek maakt met videofragmenten of het interactieve televisie- en internet-spel ‘Crisis’ van de NPS, waarin elementen van infotainment en rollenspel zijn vermengd, en waarbij zowel televisiekandidaten als professionele crisisbezuwerders en publiek betrokken zijn. Bij een dergelijke cross mediaproductie ligt de kern in de verbandingen tussen verschillende media en expressievormen. Een mooi voorbeeld van een cross mediaproductie uit het erfgoedveld is de ‘Teylers Adventure Game’. Deze interactieve zoektocht voor scholieren van 13 tot 18 jaar speelt zich deels af in de zalen en deels op de computers van het museum. De museumobjecten krijgen zo een nieuwe betekenis in de context van een spannend verhaal en komen opnieuw tot leven. In het algemeen geldt dat digitalisering kunst en educatie dichter bij elkaar kan brengen. Meest herkenbaar en praktisch gebeurt dat in de vorm van websites die bedoeld zijn voor gebruik in het geschiedenisonderwijs, de maatschappijvakken en de culturele kunstzinnige vorming (CKV).

c. Mediumspecifieke innovatie

Een derde vorm waarin vernieuwing zich aandient, betreft mediumspecifieke innovatie in het digitale domein. Het gaat dan om het ontstaan van vormen van expressie, uitwisseling en reflectie die buiten het digitale domein niet zouden kunnen bestaan. Hierbij worden de kenmerken van het digitale domein ten volle benut en de grens van de afzonderlijke media bewust opgezocht en opgerekt. Een sprekend en speels voorbeeld hiervan is de ‘Identiteitsfabriek Zuidoost’, een project waarbij bewoners van een regio in staat worden gesteld de ‘culturele biografie’ van hun streek ‘te lezen’. De verzameling sporen die mensen hebben achtergelaten – gedenktekens, monumenten, archeologische resten, verzamelingen objecten in particuliere collecties en musea, hedendaagse kunst, verhalen, gebruiken, rituelen en markeringen in het landschap – worden in het project op een dusdanige manier toegankelijk gemaakt dat gebruikers worden uitgedaagd om deze sporen op een persoonlijke, en elke keer andere wijze tot één geheel samen te voegen.²²

Andere voorbeelden betreffen digitale mediaproducties waarbij elementen van animatie, digitale video, webart en multimediasdesign in één multimedia-ervaring worden gepresenteerd. Of virtuele spelvormen (multi-user computer games) die soms over een periode van dagen of zelfs maanden ‘doorlopen’ en waaraan zeer veel mensen deelnemen die elkaar verder niet kennen.

(3) Rolverandering van culturele organisaties

De dynamiek van eCultuur ligt niet alleen in de manier waarop digitale media en technologie leiden tot innovatieve vormen van cultuur en kunst. Ze is ook zichtbaar in de wijze waarop digitalisering de praktijk van culturele organisaties verandert, zowel waar het hun intern functioneren betreft als waar het om hun positie in het veld gaat. Dit derde aspect van eCultuur staat het verst af van de technologische dimensies van ict en reikt ook verder dan het digitale domein. Het gaat hierbij om het bredere veranderingsproces dat een organisatie doormaakt wanneer zij gericht nieuwe richtingen inslaat die door het proces van digitalisering worden gefaciliteerd. De gedachte is dat organisaties zodra zij internet en andere digitale media gaan benutten, uiteindelijk ook anders gaan functioneren. Van culturele organisaties en kunstenaars zullen langzamerhand andere vaardigheden en kennis worden verlangd, andere werkwijzen en organisatievormen, vernieuwde rolopvattingen over de eigen plaats in de culturele sector en in de samenleving. eCultuur wordt dan een manier van denken, doen en waarnemen.

De fundamentele verandering waarvan hier sprake is, laat zich ook al duiden: in het digitale tijdperk is de waarde van veel culturele instellingen steeds meer gelegen in hun rol als tussenstation in netwerken van cultuurproductie en betekenisgeving. Tot dusver waren instellingen in de eerste plaats een begin- of eindstation: men was maker, eigenaar of uitgever van afgeronde producten (boeken, tentoonstellingen, documentaires...). In toenemende mate echter worden instellingen daarnaast ook tus-

station: intermediairs in een proces van betekenisgeving. Meer en meer zullen instellingen hun kennis en content inbrengen in een culturele ruimte waar zich meerdere en zeer uiteenlopende spelers bevinden. Daaronder instellingen van buiten de culturele sector, alsook het publiek of de gebruikers.

Digitalisering is op deze wijze een cruciale factor in de rolverandering van culturele organisaties. De toegevoegde waarde van culturele organisaties in het virtuele domein hangt namelijk sterk af van de mate waarin zij in staat zijn kennisdeling, crossovers en structurele samenwerking met anderen te integreren in de kern van hun bezigheden. Digitalisering in deze zin impliceert het herontwerpen van de eigen activiteiten in de context van eCultuur.

Een goed voorbeeld daarvan is de VPRO in de rol van kenniscentrum dat aan poppodia in Den Haag 'tools' en journalistieke kennis uitleent voor lokale versies van het internetpopstation 3 VOOR 12. Genoemd kan ook worden het project Leidse Poort dat ongelijksoortige erfgoedcollecties (archeologisch, etnografisch en natuurhistorisch) van het Rijksmuseum van Oudheden, het Rijksmuseum voor Volkenkunde en het Nationaal Natuurhistorisch Museum en Naturalis toegankelijk maakt. Hierbij staat de inhoud – in termen van aandachtsgebieden en thema's – voorop (en niet de instelling) en is kennisdeling leidend. Een open netachtige architectuur in de vorm van één gemeenschappelijke referentielijst met eenduidige plaats- en tijdvariabelen, maakt het mogelijk dat betekenisvolle verbindingen worden gelegd tussen diverse objecten. De open aanpak, de grote zelfstandigheid van partners en de vrijheid van keuze blijken een groot succes. Het betekent een andere manier van samenwerken en resulteert in een ander soort kennisproductie.

3.2 Positiebepaling instellingen

Bovenbeschreven ontwikkelingen kunnen worden beschouwd als verschillende maar nauw met elkaar samenhangende aspecten van eCultuur. Ze zijn alle drie even noodzakelijk en belangrijk en vormen in de visie van de Raad een onlosmakelijk en dynamisch geheel. Zoals de voorbeelden aangeven gaan culturele instellingen op verschillende manieren om met digitalisering. Waar de ene organisatie zich richt op de digitalisering van bestaande functies, probeert de andere te zoeken naar nieuwe vormen, rollen en culturele taken.

Voor het geval het misverstand zou rijzen, benadrukt de Raad dat informatisering niet minderwaardig is aan culturele innovatie. Sterker nog: het eerste is een noodzakelijke voorwaarde voor het tweede. Informatisering leidt echter niet vanzelf tot culturele innovatie. Zoals ook al in het Druk op Start-rapport is gesignaleerd is het mogelijk dat organisaties informatiseren zonder ooit toe te komen aan culturele innovatie of zonder te reflecteren op hun rol en werkwijze. Die inperking doet geen recht aan de potentiële meerwaarde van eCultuur.

De digitaliserende cultuur vraagt om herkenning van de kenmerken en de dynamiek van de digitale media – zoals interactie met gebruikers en intertextualiteit – en de intrinsieke waarde hiervan voor vernieuwing van cultuur. Ook vragen samenleving en publiek behalve om eigenzinnige kunstenaars en collectiebeheerders steeds meer om makers en instellingen die zich kunnen opstellen als tussenstation, die de verbinding aangaan met andere organisaties, die samenwerken, experimenteren en flexibel en creatief omgaan met het hergebruik van (hun) content.

eCultuurbeleid komt in de visie van de Raad tot stand wanneer instellingen, om te beginnen als denkoefening, redeneren langs de hiervoor geschetste lijn: van instrumenteel ict-gebruik naar eCultuur, in het bijzonder in de betekenis van culturele innovatie. Vervolgens kunnen zij terugkeren naar het beginpunt en bedenken wat zij nodig hebben aan hardware, software, digitale collecties of content, deskundigheid, projecten, samenwerkingspartners etcetera.

De Raad beweert hiermee niet dat alle culturele organisaties zich noodzakelijk in het digitale domein moeten begeven. Evenmin zullen zij bestaande taken en methoden moeten vervangen door nieuwe; in de erfgoedsector blijven traditionele behoudtaken en de fysieke confrontatie met objecten van groot belang, kunst wordt nog steeds met pen en penseel gemaakt en algemene televisiezenders zullen nog lang de meeste kijktijd krijgen. De Raad erkent bovendien dat eCultuur behalve kansen ook risico's in zich draagt, en als dwangbuis kan werken. Theater- of dansvoorstellingen die bezwijken onder geforceerd gebruik van digitale projecties. Overmatige fixatie op computerontwerp kan in de architectuur leiden tot 'onbouwbaar' en 'ontmenselijkte' gebouwen. Terwijl in het museum het contact tussen museumbezoekers en museum-

objecten ongewild aan intensiteit kan verliezen door het gebruik van schermen en palmtops.

17

De Raad wil met dit advies dus niet eCultuur op het schild heffen. Wel vindt de Raad het van belang dat culturele organisaties zich afvragen hoe ze zich tot de gedigitaliseerde samenleving verhouden en wat voor hen de mogelijkheden zijn van digitale media. Sommigen zullen daar heel snel uit zijn, simpelweg omdat de relevantie van digitalisering voor hen gering is. Anderen zullen met enkele projecten volstaan. Velen zullen eCultuur echter tot een integraal onderdeel van hun beleid en organisatie willen maken.

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

4 eCultuur in de praktijk

Het algemene perspectief op eCultuur dat de Raad in het vorige hoofdstuk heeft uiteengezet, wordt in dit hoofdstuk uitgewerkt voor de vier voornaamste gebieden binnen het cultuurbeleid: erfgoed, bibliotheken, kunsten en de publieke omroep. Behalve een beschrijving van de stand van zaken met betrekking tot de drie gedaanten van eCultuur (informatisering, culturele innovatie, rolverandering), komen per sector ook knelpunten en aanbevelingen aan de orde.

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

4.1 Cultureel erfgoed

De impact van digitaliseringsprocessen op de omgang met cultureel erfgoed is groot en complex. In het oog lopende delen van het erfgoed, zoals de tweedimensionale beeldende kunst in musea, lijken zich goed voor digitale vertaling te lenen. Moeilijker wordt het bij ruimtelijker of zelf-informatiedragende voorwerpen als archiefstukken. En nog weer veel lastiger ligt het bij materiële cultuur in het algemeen, en onroerend erfgoed in het bijzonder (monumenten, bodemarchief, cultuurhistorisch landschap). Bij deze twee laatste categorieën is het niet het erfgoed zelf dat als afbeelding wordt gedigitaliseerd, maar zijn het in toenemende mate secundaire gegevens, beschrijvingen, contexten en ensembles – en de betekenissen daarvan – die digitaal worden vastgelegd.

4.1.1 Cultureel erfgoed van i naar e

Informatisering erfgoedcollecties

Primaire ‘automatisering’ van erfgoedgegevens is in het afgelopen decennium redelijk succesvol als nieuw bedrijfsproces ingedaald.²³ Vooral musea en archieven hebben beduidende inspanningen geleverd en zijn in staat gebleken daar ook in sectorbrede samenwerking grote voortgang mee te maken. Mede dankzij alerte internationale oriëntatie en bundeling van kennis en initiatief binnen de Vereniging DEN (Digitaal Erfgoed Nederland), de koepelorganisatie voor documentaire informatievoorziening en het archiefwezen (DIVA), en andere samenwerkingsverbanden heeft het gebruik van professionele protocollen en standaards voor digitaal kennismanagement en ontsluiting op internet daar al enig draagvlak.

Verbindingen in netwerken

De verbindingen die tussen erfgoedinstellingen worden gelegd, beginnen het instrumentele niveau al te overstijgen. Steeds vaker worden gegevens en kennis van verschillende instellingen en van bronnen uit verschillende sectoren gecombineerd. Zo ontwikkelen disciplinegebonden musea instellingoverstijgende thesauri, zijn er regionale clusters die hun collecties in gezamenlijkheid ontsluiten, zoals de Delftse erfgoedinstellingen²⁴, en presenteren instellingen zich op het internet met virtuele vraagcentra, zoals in het project Leidse Poort. Daarmee komen veelbelovende mogelijkheden binnen handbereik van convergentie, samenwerking en integratie met andere kennis terreinen. De partners buiten de erfgoedwereld staan al klaar: Kennis-Link, uit de wereld van natuurwetenschap en techniek, en Al@din voor de bibliotheken. Ook via de Mondriaan Stichting worden sectoroverschrijdende experimenten gestimuleerd.²⁵ Sommige musea gaan allianties aan met niet-museale spelers in dezelfde discipline en treden op als digitale publieksetalages voor die branche (Natu-

23 IBM/PWC Consulting (2002). *ICT gebruik in musea. Een internationale vergelijking 2002*. Almere. In opdracht van de ministeries van EZ en OCenW.

24 Geïntegreerde en thematische ontsluiting van de Collectie Delft, een samenwerking tussen het gemeentearchief, de stedelijke musea en de archeologische dienst. <http://collectie.delft.nl>. Of musea met bepaalde materiaalsoorten: www.aziatischekeramiek.nl.

ralis met het Wereld Natuur Fonds, Natuurmonumenten en Blijdorp Zoo). Via pilots beproeven erfgoedkoepels vormen van geïntegreerde publieksontsluiting²⁶, zoals dat ook op nationaal niveau gebeurt in doordachte projecten als de Netwijzer Cultuur²⁷. De meerwaarde van dergelijke sectoroverschrijdende projecten is onmiskenbaar.

Betrokkenheid publiek bij erfgoed

De mate waarin het publiek in de innovatie in kennisnetwerken wordt betrokken, wint aan belang. Steeds vaker wordt erfgoed ontsloten via een bottom-up procedure, waarbij de wensen van het publiek (mede) bepalen wat wel en niet digitaal beschikbaar komt, zoals bijvoorbeeld bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. Een grote mate van publieksvriendelijkheid bestaat ook in delen van de archiefwereld waar de toegang tot (een enkel aspect van) de beschikbare informatie zo georganiseerd is dat een bezoeker met één handeling alles kan vinden, in welke database het zich ook bevindt.²⁸ Bovendien krijgt het publiek een steeds grotere rol bij het achterhalen van de betekenis van erfgoed. Niet langer zijn alleen de beheerders de aangewezen bron voor kennis en betekenisstoekenning. Behalve die beheerders leveren ook academische kenniswerkers en liefhebbers buiten de instituties kennis aan.²⁹ Zij consumeren niet alleen, maar leggen nieuwe verbindingen en creëren nieuwe context en betekenissen. Als gebruikers leggen historici en (amateur)genealogen digitale verbanden tussen hun eigen onderzoeksresultaten, die van collega-onderzoekers en de bronnen waar zij zich op baseren, en voegen zo een nieuwe betekenislaag toe aan het oorspronkelijke bronnenmateriaal. DIVA onderzoekt in dat verband de mogelijkheden voor een ruildienst waardoor historische informatie van particulieren beter toegankelijk wordt.³⁰ Dit roept wel nieuwe uitdagingen op: amateurs moeten begeleid, gemotiveerd en opgeleid worden, en de validiteit en status van *user generated content* moet duidelijk zijn en liefst geduid door een professional.

Crossovers

In sommige instellingen is de culturele innovatie ook aanwijsbaar in crossovers naar andere disciplines. Als gezegd kunnen scholieren in Teylers Museum een *adventure game* spelen dat de fysieke werkelijkheid van het museum en zijn concrete objecten verbindt met de 18e-eeuwse genese van de instelling, in de context van een virtuele sci-fi crimi. In het vernieuwde museum Boijmans van Beuningen kunnen bezoekers op virtuele wijze in het fysieke depot doordringen, waarbij achter de uiteenlopende kunstwerken die de bezoeker te zien krijgt, verhalen schuilgaan over de kunst, het museum, de collectie en het kunstbedrijf in het algemeen.

Monumentenzorg en archeologie

In tegenstelling tot de museum- en archiefsector staat in de monumentenzorg en de archeologie de digitalisering nog in de kinderschoenen. Zowel ten aanzien van de basale digitalisering van gegevens, in open, nationaal geaccepteerde samenhang, als ten aanzien van experimenten met sectoroverschrijding, hergebruik en kennisdeling, staat men in deze deelsectoren nog aan het begin. De omslag van een intrinsiek waardeparadigma naar een functioneel, en door burgers gedragen, interactief cultuurbegrip heeft tijd genomen, zoals ook een zekere centralistische traditie deze erfgoedsectoren parten heeft gespeeld. Met de recent aangevatte, grootschalige actualisering van de monumentenregisters, ondersteund door digitale technologie, trekken de onroerende erfgoedinstellingen evenwel het been bij. Met een project als 'Identiteitsfabriek Zuid-Oost', dat al eerder werd aangehaald, behoren ook digitale cross-

25 Bijvoorbeeld het project waarin de doopcelen van in de Oude Kerk begravenen door een combinatie van grafzerken, momumenten, archieven, museale collecties en persoonsregisters worden ontsloten.

26 Zie bijv. het project Verleden van Friesland, www.friesverleden.nl.

27 Ook in het Geheugen van Nederland lijkt dat te gebeuren.

28 Een voorbeeld van zo'n one stop shopmodel is de afdeling familienamen in het Centraal Bureau voor Genealogie.

29 De WRR beschrijft in het advies *Van oude naar nieuwe kennis* (2002) de meer algemene achterliggende trends: kennisoverdracht en kennisontwikkeling is steeds minder een zaak van (wetenschappelijke) experts en wordt steeds meer beïnvloed door tal van bemiddelaars en tussenpersonen (als media, bedrijven en belangenorganisaties, leken-experts).

30 Project Digitaal Genootschap van het Verleden. www.divakoepel.nl

overs en interactiviteit inmiddels tot de mogelijkheden in deze sector – met de kanttekening dat het particulier initiatief in dezen de overheden voorgaat.

Voor de archeologie leidt bovendien het openstellen van de markt, vooruitlopend op het Verdrag van Malta, tot bedrijfsmatige professionalisering en een scherpe kwaliteitszorg. Dat zijn belangrijke impulsen voor versnelde digitale innovatie en standaardisering van allerlei archeologische processen, hetgeen zelf weer een belangrijke voorwaarde is voor de realisatie van het recent geformuleerde ambitieuze programma om de reusachtige achterstand in onuitgewerkte opgravingen weg te werken. De archeologische monumentenzorg nadert zo ongemerkt, maar onvermijdelijk, het archivalistische domein, waarbij erfgoed informatie zelf in digitale vorm wordt gegenereerd.

Rolverandering van erfgoedinstellingen: naast eindstation ook tussenstation

De geschetste voorbeelden weerspiegelen een bredere ontwikkeling ‘van i naar e’ in het cultureel erfgoedveld. Kenmerkend voor deze culturele innovatie in het digitale domein is het langzaam afzwakken van de traditionele functie van de erfgoedinstellingen als eindstation van ‘affe’ kennis en ervaringen en de opkomst van meer intermediaire rollen. Erfgoedinstellingen worden steeds meer tussenstations voor half-fabrikaten, publieke verwijspunten naar andere kennisleveranciers, en partners in grotere, multidisciplinaire en mede door gebruikers gestuurde netwerken.

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

4.1.2 Knelpunten en aanbevelingen cultureel erfgoed

Genoemde ontwikkelingen zijn echter nog bijzonder divers. Ze verlopen ongestructureerd en ongecoördineerd en de veelbelovende initiatieven vinden bovendien veelal plaats in de marge, buiten de gevestigde kaders en niet voor iedereen zichtbaar. Dat is ook te begrijpen, gezien het experimentele karakter van de initiatieven, de snelle ontwikkeling van de technologie en de dominantie van andere, vooral op continuïteit gerichte belangen bij grotere instellingen. Erger is evenwel het ontbreken van een hechte basis.³¹

(1) Afstemming van informatiseringsinspanningen

Voor een duurzame gestandaardiseerde en interoperable digitalisering van erfgegevens ontbreekt een kritieke massa van deelnemende instellingen en hun materiaal. Bovendien heeft de bestuurlijke versnippering er in de erfgoed-, en met name de archievensector toe geleid dat er grote onderlinge verschillen bestaan in opzet en uitvoering van digitaliseringsprojecten. Tussen private, gemeentelijke, provinciale en rijksgesubsideerde instellingen bestaat weinig aansluiting en afstemming, waardoor ook *best practices* gebrekkig worden teruggekoppeld.³²

Het is daarom van groot belang impulsen te creëren waarmee elke informatiseringsinspanning bijdraagt aan een duurzame, open Digitale Collectie Nederland, op basis van individueel en collectief lange-termijnbeleid.³³

- De Raad pleit daarom voor een genormeerd, zelfregulerend kwaliteitssysteem dat gericht is op standaardisatie en interoperabiliteit en aansluit bij internationale spelers. De overheid zou dat systeem moeten faciliteren en borgen. Een substantieel sterkere, strategische inzet van de kenniscentra op de verschillende terreinen, meest rijksdiensten of -agentschappen³⁴, is in dit verband evenzeer vereist. Ook norme-

31 De aanbevelingen van de Raad zijn bedoeld om die basis te versterken en daarmee tevens te beschouwen als zijn reactie op de actiepunten 5, 6, 9 en 10 in de Cultuurbrief (april 2002) en op de brief *Digitalisering van het cultureel erfgoed*, 27 mei 2002, Kamerstukken II, 2001–2002, 27 432, nr. 54.

32 Voor de archievensector geldt dat waar er al wél internationale standaarden zijn, het moeilijk of duur is om bestaande archiefinventarissen daarnaar om te bouwen. Ook ontstaat versnippering wanneer instellingen afhankelijk zijn van (verschillend) automatiseringsbeleid van verschillende bestuurslagen.

33 De Raad sluit zich graag aan bij de algemene zienswijze in dezen en bij de meeste van de gedetailleerde aanbevelingen uit het rapport van IBM/PWC Consulting (2002). *ICT gebruik in musea. Een internationale vergelijking 2002*. Almere. In opdracht van de ministeries van EZ en OCenW. Ook steunt hij waar het musea betreft de aanbevelingen in rapport van het Telematica Instituut (2002). *Inventarisatie Infrastructuur Digitaal Erfgoed. Een onderzoek naar visies, belemmeringen en oplossingen*. In opdracht van het ministerie van OCenW.

34 Nationaal Archief, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Instituut Collectie Nederland, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie

ringen voor werkwijzen zijn noodzakelijk ('productiestraten'). Kennis van auteursrecht valt eveneens in deze categorie.³⁵

- Daarnaast is het cruciaal dat digitale duurzaamheid hoog op de agenda wordt geplaatst. Zeker in het archiefwezen is steeds meer informatie van meet af aan digitaal. Dat geldt bijvoorbeeld voor databestanden van de overheid.³⁶ Maar het geldt ook voor het groeiend aantal erfgoedgerelateerde gegevens in bijvoorbeeld de archeologie- en monumentensector, en de kunsten (zie 4.3.) die in het digitale domein zelf gegenereerd worden. Het leesbaar en toegankelijk houden van een digitaal gevormd, of gedigitaliseerd (want voorheen analoog) archief voor nieuwe versies software en hardware is een nijpend probleem. Zoals de Raad al heeft gesignaleerd in zijn Vooradvies 2005–2008 vergen deze ontwikkelingen bijzondere zorg. Duurzaamheid en digitale kwaliteit zijn echter twee terreinen waarop de erfgoedsector nog maar schuchter de eerste stappen heeft gezet. De Raad dringt dan ook aan op voorzetting van gecoördineerde onderzoeksactiviteiten en verspreiding van kennis over digitale duurzaamheid. In de archievensector zou daartoe de Taskforce Digitale Duurzaamheid, die eind vorig jaar is opgeheven, nieuw leven ingeblazen moeten worden. Ook het programma Testbed Digitale Bewaring zou na oktober 2003 moeten worden voortgezet. Wordt er niet ingezet op digitale duurzaamheid dan lopen de resultaten van kostbare digitaliseringsinspanningen en bijzonder creatieve experimenten reddeloos door het doucheputje weg. Het gemis aan succesvolle business-modellen in de not-for-profitsectoren maakt dit risico nog groter.
- Verder ontbreekt het de erfgoedsector wel eens aan gevoel voor verhoudingen. De mogelijkheden van erfgoed in het digitale domein werken gezien de schrikbarende volumes niet zelden verlamd.³⁷ Of men start juist omvangrijke digitalisering van collecties zonder nog goed te weten voor wie en waartoe. Nodig is meer zicht op effectieve, publieksgestuurde en naar segment gedifferentieerde benaderingswijzen. De Mondriaan Stichting en het ministerie van OCenW kunnen dit stimuleren door bij verlening van incidentele financiering meer te vragen naar en te letten op doelen, doelgroepen en promotie van gedigitaliseerde collecties.
- Het Rijk heeft een generale verantwoordelijkheid om ook primaire en met name archivalistische digitalisering te stimuleren bij overheden die daarmee nog niet zijn begonnen.

(2) Voorwaarden voor culturele innovatie

Bovenstaande aanbevelingen richten zich op afstemming van informatiseringsinspanningen, maar zijn nog geen voldoende voorwaarde voor culturele innovatie. Het eCultuurbeleid inzake de erfgoedsector zou zich naar de mening van de Raad op twee hoofdlijnen moeten concentreren. Ten eerste is het nodig dat de erfgoedsector kennis over eCultuur ontwikkelt die richting geeft aan de verschillende initiatieven van organisaties (a). Ten tweede zouden experiment en interdisciplinaire samenwerking nadrukkelijker gestimuleerd kunnen worden (b).

a. Kennisontwikkeling

- Allereerst kan de werking van bestaande financieringsregelingen, in het bijzonder die bij de Mondriaan Stichting maar ook die met betrekking tot incidentele projectsubsi-

³⁵ In de nieuwe Europese auteursrechtlijn is een nieuwe beperking op het veelevoerdigingsrecht voorgesteld ten behoeve van digitaal behoud van erfgoed; voor hergebruik moeten wél auteursrechten worden vergoed. Dit is prijzig. Bovendien kost het soms zeer veel tijd en energie om rechthebbenden op te sporen. De Raad herinnert aan actiepunt 17 in de brief eCultuur: de opbouw van een depot van rechtenvrij materiaal. Een alternatief zou een databank kunnen zijn waarin is aangegeven wat vrij is voor hergebruik en wat niet, en hoe en bij wie de rechten geregeld moeten worden.

³⁶ Digitale archiefvorming vereist een andere aanpak dan papieren archieven. Zo is er aanleiding om het levensloopconcept te vervangen door het concept van het records continuum, waarbinnen functiescheiding van archieven naar tijd en plaats niet langer voorkomen. (Zie Vooradvies 2005–2008; Raad voor Cultuur, 2003)

³⁷ De Vereniging DEN rekende in haar eerste beleidsplan (1999) met 100.000 mensjaren en ca. 10 miljard gulden (4,5 mld euro) voor publieks-toegankelijke digitalisering betreffende 32 miljoen museale objecten, 600 km papieren archief, een half miljoen uur audiovisueel archief, honderden km fotoarchief en ca. 100.000 gebouwde en archeologische monumenten.

³⁸ De afgelopen jaren bijvoorbeeld uit tijdelijke extra investeringgeldten voor cultuur (Voorjaarsnota 2001) en uit het interdepartementaal budget Nationaal Actieprogramma Elektronische Snelwegen dat wordt beheerd door het ministerie van Economische Zaken.

dies die rechtstreeks door de overheid worden verleend³⁸, worden verfijnd door er aanvullende voorwaarden aan te verbinden. Voor instellingen die voor een dergelijke subsidiëring in aanmerking willen komen zou de verplichting moeten gelden dat ze hun digitaliseringsbeleid onder woorden brengen. Een dergelijke toelichting kan een plaats krijgen in de al bestaande algemene kwaliteitszorgsystemen (Museumregister en Handvest Dienstverlening DIVA).³⁹ Daarbij hoort ook de formulering van een lange termijnvisie op culturele innovatie, de kern van eCultuur.

- De kwaliteitseis om beleid in dezen te formuleren, meent de Raad, hoort ook te gelden voor alle erfgoedinstellingen die uit de Cultuurnota worden bekostigd en die via reguliere exploitatiesubsidiëring aan erfgoeddigitalisering doen. Instellingen zullen echter wel geholpen moeten worden om tot een minimum kennisniveau te geraken en daadwerkelijk over te gaan tot intra- en interdisciplinaire kennisdeling.
- De rijksdiensten en -agentschappen moeten daartoe hun rol als kennis- en expertisecentra versterken. Afzonderlijk en gezamenlijk horen deze instellingen de sectoroverschrijdende consequenties van verdergaande digitalisering te onderkennen en organisatorisch vorm te geven. Uitvoeringsorganisaties – DEN en DIVA, andere koepelorganisaties, grote (voorhoede)instellingen en de erfgoedhuizen op regionaal niveau – zouden voor hun kennisfuncties op het gebied van eCultuur beter moeten worden toegerust, niet in de laatste plaats financieel.
- De Raad adviseert bovendien om te stimuleren dat meer duidelijkheid ontstaat over de onderlinge taakverdeling. Nu werken organisaties nog te veel langs elkaar heen en profiteren zij onvoldoende van elkaars inspanningen. De Raad denkt grofweg aan de volgende taakverdeling: DEN zou zich kunnen concentreren op standaarden, interoperabiliteit en kwaliteitszorg op dit terrein.⁴⁰ Koepels zijn er voor digitaliseringsvragen die spelen bij meerdere instellingen, zoals vormgeving van digitale studiezuilen en zoekstructuren, en samenwerking met kunstenaars en ontwerpers. Het ontwikkelen van specifieke toepassingen zouden de koepels volgens de Raad het beste over kunnen laten aan het veld. Anders blijft het veld te zwaar leunen op de koepelorganisaties en ontstaan ook steeds grotere beheersproblemen (wie zet bijvoorbeeld een project structureel voort). Grote instellingen kunnen wel, alleen en vaak ook samen, projecten ontwikkelen en deze presenteren aan anderen. De erfgoedhuizen kunnen projecten (helpen) initiëren bij kleinere musea en archieven. Tot slot zal de Mondriaan Stichting kennis kunnen halen en brengen naar de erfgoedsector.

b. Stimuleren van experiment en creativiteit

- Grote instellingen, zoals het Instituut Collectie Nederland (ICN), moeten ten behoeve van de gehele sector extra ruimte (kunnen) scheppen voor onderzoek en ontwikkeling op het terrein van eCultuur en wel bij voorkeur in samenwerking met veel kleinere pionierorganisaties. Zowel oude instellingen als jonge spelers en gelegenheidsconsortia moeten worden uitgedaagd om nieuwe, sectoroverschrijdende initiatieven te nemen.
- Interdisciplinaire samenwerking – met kunsten, omroep en bibliotheken, maar ook met wetenschap en onderwijs – zou in het bijzonder kunnen worden aangejaagd door een tijdelijk projectbureau dat ook voor de andere sectoren werkt (eCultuur-projectbureau, zie hoofdstuk 5).

(3) Financiering

eCultuurbeleid in de erfgoedsector heeft geen of slechts beperkt effect als de grote financiële nood die erfgoedinstellingen ook bij hun huidige digitaliseringsoperaties ervaren, niet gelenigd wordt. Zelfs in de meest eenvoudige variant – platte digitale reproductie en toevoegen van metadata zonder ingewikkelde extra betekenisstructuren – gaat het om miljoenen objecten en miljoenen euro's.⁴¹

- Mede tegen deze achtergrond adviseert de Raad het ministerie van OCenW om in nauwe samenwerking met het veld een samenhangend investeringsplan voor digita-

39 Dit kan vergelijkbaar zijn met de plaats van het collectieplan voor de musea.

40 Het is in dat geval wel gewenst dat er bij DEN, om die taak goed, en vooral onafhankelijk uit te kunnen voeren, een organisatorische verandering plaatsvindt van verenigings- naar stichtingsvorm. Daarmee wordt voorkomen dat DEN zich vooral richt naar de belangen van grotere instellingen. De Raad steunt daarnaast het plan van OCenW, zoals verwoord in de brief over de digitalisering van het erfgoed om gebruik van standaarden vervolgens een subsidievoorwaarde te laten zijn. De overheid moet, in de visie van de Raad, echter waken voor een zuiver technische regie.

lisering en digitale media-initiatieven op te stellen dat lopende en nieuwe projecten bijeen brengt. Het gaat daarbij in het bijzonder om een investeringsprogramma van en voor de erfgoedsector, maar ook om financiering van aanverwante (samenwerkings)initiatieven uit het bibliotheekveld, de omroep en de kunsten (zie verder hoofdstuk 5).

4.2 Bibliotheken

Ruim vier miljoen mensen zijn lid van een openbare bibliotheek in hun woonplaats. Daarmee is de bibliotheek een belangrijke, laagdrempelige toegangspoort voor de spreiding van cultuur en informatie, waaronder overheidsinformatie. Van oudsher is de dienstverlening van bibliotheken gericht op fysieke materialen als boeken, tijdschriften en kranten, maar de toenemende digitalisering heeft ingrijpende gevolgen voor de collecties en dienstverlening van de bibliotheken.

4.2.1 Bibliotheken van i naar e

Informatisering van catalogi en collecties

De meeste bibliotheken hebben op hun websites – ook bereikbaar via de landelijke portal bibliotheek.nl – inmiddels de geautomatiseerde en gekoppelde catalogi van hun collecties opgenomen, zodat mensen vierentwintig uur per dag en op afstand boeken kunnen reserveren. Daarnaast ontsluiten zij in toenemende mate ook digitale knipseldiensten en databanken die voorheen alleen in hun zalen te raadplegen waren. Tegen betaling downloaden van computerspellen, muziek en films zou op termijn ook een vorm van nieuwe dienstverlening kunnen zijn.

De betrokkenheid van de bibliotheeksector bij eCultuur start echter ergens anders, bij meer fundamentele vragen over de rol van de bibliotheek in het digitale tijdperk.

Nieuwe informatie vragen van het publiek

Sinds de opkomst van internet zijn de bibliotheekgebouwen, in tegenstelling tot wat men zou kunnen denken, niet rustiger en leger worden. Het aantal informatie vragen neemt in de praktijk juist gestaag toe. Bezoekers vragen de medewerkers hen te helpen zoeken op het internet, zoals zij ook willen weten in welke boeken of publicaties informatie over een bepaald onderwerp te vinden is. Meer algemeen groeit met de informatieovervloed de behoefte van mensen aan structurering van en verwijzing in het aanbod. Bibliotheken spelen hierop in met cursussen media-educatie en internetgebruik, afgestemd op diverse doelgroepen.

De toename van informatie via internet roept de vraag op of bibliotheken websites in hun collecties moeten opnemen zoals zij dat eerder deden met video, cd's en databanken. Die vraag is bevestigend beantwoord door de sector. Bibliotheek.nl ontsluit niet alleen de eigen analoge en digitale collecties, maar is ook wegwijzer naar andere interessante webcontent. Gebruikers kunnen het totaal aan (interne en geselecteerde externe) bronnen met een associatieve browser doorzoeken.

Innovatie en samenwerking

Het project 'Hoe zit het nou eigenlijk' gaat een stap verder. Het creëert themadossiers en een discussieomgeving over twintig tot dertig grote maatschappelijke onderwerpen. Dit illustreert hoe in het digitale domein grenzen tussen disciplines vervagen: de bibliotheek is hier niet alleen neutrale wegwijzer maar ontwikkelt ook functies die dicht liggen bij die van de omroep en andere journalistieke media.

Een volgende rol op het grensvlak met andere sectoren is die van uitgever. Het Nederlands Bibliotheek en Lectorium Centrum (NBLC) streeft ernaar om ook oorspronkelijke content (niet een hyperlink naar een website, maar een tekst, een afbeelding, een radiofragment) op te nemen in het aanbod van bibliotheek.nl. Dit vereist intensieve samenwerking met derden, zoals uitgevers, muziek- en filmdistributeurs, omroepen, musea, universiteiten, consumentenorganisaties, overheden. Het toekomstperspectief is de bibliotheek als toegangspoort naar een zeer breed en rijk

41 Berg, J. van de, e.a., (1998) *Alles uit de kast, op weg naar een nationaal investeringsprogramma digitale infrastructuur cultureel erfgoed*. Rapport Wetenschappelijke Technische Raad van Stichting SURF in opdracht van OCenW. Dit rapport raamde de kosten van digitalisering van cultureel erfgoed in Nederland, afhankelijk van het ambitieniveau, op een bedrag van tussen de 50 en 150 miljoen gulden (25 tot 75 miljoen euro).

geschakeerd netwerk van cultureel, informatief en educatief aanbod. Daarbij kunnen consumenten zowel landelijk als per regio of stad op maat worden bediend.

25

Rolverandering: de bibliotheek van uitlener tot wegwijzer en toegangspoort

Digitalisering sluit aan bij een al langer bestaande verschuiving in de taakstelling van bibliotheken. Bibliotheken zijn naast culturele en educatieve ook steeds meer informatieve en zelfs sociale functies gaan vervullen.⁴² Interessant is de actuele belangstelling voor het concept van een Kulturhus, een verzamelgebouw waarin meerdere sociaal-culturele functies samenkomen. Dit is te beschouwen als de materiële pendant van eCultuur omdat het voorheen gescheiden functies samenbrengt in een netwerk, in dit geval niet in het virtuele domein maar op een fysieke lokatie.

De Raad heeft al eerder, in adviezen uit 2000 en 2001, bepleit dat de bibliotheek zich zou moeten ontwikkelen tot een wegwijzer en laagdrempelige toegangspoort in het toenemende informatie-aanbod.⁴³ Later is deze ambitie herhaald door de Staatssecretaris van Cultuur in de brief 'Bibliotheken in Beweging'.⁴⁴ Ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft erop gewezen dat de digitale informatie-overvloed de behoefte aan ordening door betrouwbare intermediairs vergroot.⁴⁵ Ten opzichte van de commerciële zoekmachines en indexpagina's onderscheidt de bibliotheek zich door een eigen en onafhankelijk selectiebeleid, waarin betrouwbaarheid en kwaliteit van inhoud meewegen naast relevantie en populariteit.⁴⁶ Bovendien kan de bibliotheek voor burgers een brug slaan tussen fysieke informatiebronnen (aanwezig in de plaatselijke bibliotheek, archief, museum) en virtuele informatiebronnen (databanken te raadplegen via de virtuele bibliotheek of elders op internet). Dit gaat allemaal niet vanzelf.

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

4.2.2 Knelpunten bibliotheken

Allereerst is binnen de bibliotheeksector zelf stevige regie nodig. Aangezien bibliotheken decentraal zijn georganiseerd, zijn er veel lokale en regionale digitale initiatieven. De aard daarvan loopt zeer uiteen, de bijdrage aan een basisniveau van (digitale) voorzieningen is niet altijd gegarandeerd en het slagen of mislukken van deze initiatieven wordt te weinig onderling gedeeld. Het door het NBLC en de Nederlandse Bibliotheek Dienst (NBD) opgerichte ict-expertisecentrum LAURENS is in dit opzicht een stap in de goede richting. Ook moeten krachten worden gebundeld om efficiënter telecomdiensten, apparatuur en licenties te kunnen inkopen. Tot slot is regie vereist voor standaardisatie en interoperabiliteit van de centrale systemen opdat informatie ook daadwerkelijk beschikbaar en uitwisselbaar is.

Ten tweede zal de bibliotheek pas optimaal als toegangspoort functioneren wanneer zij stevig de banden aanhaalt met andere sectoren. Zo zijn er al vele samenwerkingsverbanden tussen bibliotheken en het basisonderwijs, maar liggen er in het kader van 'een leven lang leren' (waaronder volwasseneneducatie) nog veel mogelijkheden voor de bibliotheken om hun digitale dienstverlening uit te breiden. Voor andere sectoren, zoals het erfgoed, de kunsten en de media geldt tenminste dat men op technisch en inhoudelijk gebied zo goed mogelijk zou moeten aansluiten bij initiatieven die daar ontplooid worden. Het gaat er daarbij om zoveel mogelijk elkaars content bijeen te brengen zodat de kans dat mensen het vinden veel groter wordt. De Raad denkt dan niet aan oprichting van een algemene gezamenlijke portal, maar aan het leggen van slimme verbindingen op het internet. Zodat iemand die bij bibliotheek.nl naar poëzie zoekt, daar ook een radiointerview uit Kunststof aantreft of een oud handschrift uit de digitale letterenbibliotheek (DBNL). Uit de kruisbestuiving tussen sectoren kan bovendien culturele vernieuwing voortvloeien. Neem de

42 Zie ook de sectoranalyse bibliotheken in het Vooradvies 2005–2008 van de Raad.

43 Raad voor Cultuur (2001) *Cyberpolis. De elektronische toegang tot overheidsinformatie*. Den Haag: Raad voor Cultuur (2000). *Rol van de bibliotheek bij het beheersen van de informatie-overvloed*.

44 Kamerstukken II, 2001–2002, 28 330, nr.1 (d.d. 3 april 2002); *Bibliotheken in Beweging, deel II* (6 mei 2003). En actiepunt 11 in eCultuurbrief (april 2002).

45 WRR, Hoefnagels, F.J.P.M. (2002, p.29) *Internet en cultuurbeleid. Over de gevolgen van ICT voor het cultuurbeleid van de Nederlandse overheid*. Den Haag: SDU Uitgevers. WRR (2002, p.197) *Van oude en nieuwe Kennis. De gevolgen van ICT voor het kennisbeleid*. Den Haag: SDU Uitgevers.

46 Bij commerciële zoekmachines en indexpagina's komt het voor dat aanbieders van webcontent of diensten tegen betaling een hogere plaats op de ranglijst krijgen toegedeeld.

themas dossiers die enkele bibliotheken samenstellen voor internet. Nu is de handtekening van de oorspronkelijke discipline daarin nog zeer goed te herkennen; echte mediumspecifieke innovatie en ‘crossovers’ zijn zeldzaam. Terwijl in zo’n themadosier op internet de bibliotheek haar kennis van informatievragen van het publiek zou kunnen inbrengen, omroepredacties hun journalistieke duiding van ontwikkelingen, een organisatie als De Balie technieken voor goed publiek debat en een organisatie als Waag Society zijn ervaring met vernieuwend webdesign voor maatschappelijke toepassingen.

Een derde knelpunt is de financiering. De Raad merkt op dat extra geld niet alleen nodig is voor de aanschaf van netwerkcapaciteit, hardware, software en licenties. Er moet ook fors geïnvesteerd worden in opleiding van personeel – eCultuur vraagt van hen immers nieuwe werkwijzen en kennis – en in het vrijspelen (of inhuren) van mensen die energie steken in dwarsverbanden met andere sectoren.

4.2.3 Aanbevelingen bibliotheken

De Raad adviseert concreet het volgende:

- Versterking van de rol voor NBLC als aanjager en regisseur van digitale initiatieven. Dit is nodig voor centrale inkoop en voortzetting van projecten als bibliotheek.nl, Literatuurplein en Al@din. NBLC zou ook meer dan nu het geval is een kennisplatform voor de sector kunnen zijn, door buitenlandse en binnenlandse ervaringen bekend te maken.⁴⁷ NBLC is daarnaast een voor de hand liggende partij om samenwerking met andere culturele organisaties en met het onderwijs te helpen organiseren.
- Om NBLC daarbij te steunen zou de overheid de digitale werkzaamheden van NBLC als vijfde stelseltaak moeten erkennen, inclusief bijbehorende extra middelen.
- In veel gevallen is de verwerving van rechten op digitale informatie kostbaar. Het afkopen van leenrecht zoals is gebeurd bij universiteitsbibliotheken zou enorm helpen. Zoals al opgemerkt in het Vooradvies kan worden overwogen de wettelijke leenvergoeding niet meer aan de gebruiker door te berekenen, maar uit de algemene middelen te voldoen, zoals dat het geval is in andere landen waar deze verplichting in algemene zin door de rijksoverheid is afgekocht.
- eCultuur is een extra motivatie om de bestuurlijke en organisatorische vernieuwing met kracht voort te zetten. In het Vooradvies heeft de Raad er al op gewezen dat de bibliotheekvernieuwing dreigt te verzanden zolang de benodigde investeringsmiddelen (200 miljoen euro, waarvan 95 miljoen voor ict) niet beschikbaar worden gesteld.

4.3 Kunsten en creatieve productie

Digitale media beïnvloeden de bestaande verhoudingen op het gebied van productie, presentatie en distributie op vrijwel alle terreinen van de kunst. Het belangrijkste zijn de ongekennde mogelijkheden voor multimediale productie en voor crossovers tussen de verschillende disciplines. Daarnaast biedt het feit dat gebruikers kunnen ingrijpen in digitaal opgeslagen producten (literatuur, film, beeldende kunst) kansen aan makers en leidt dit tot andersoortige resultaten.

Deze paragraaf concentreert zich op de originele productie van kunst en cultuur. Voor de meer informatieve en erfgoedachtige aspecten van de kunstdisciplines, zoals aan de orde bij bijvoorbeeld het Filmmuseum, het Nederlands Pop Instituut, de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL), geldt de analyse zoals gegeven in de erfgoedparagraaf.

4.3.1 Van i naar e in kunsten en creatieve productie

Informatisering

In de kunsten is de eerste instrumentele toepassing van ict al heel vruchtbaar gebleken. De digitalisering maakt dingen mogelijk die vroeger niet, of minder snel, minder goed of minder efficiënt konden worden gedaan. Behalve tot het gebruik van computergestuurd instrumentarium voor de dagelijkse kunstpraktijk of het opsporen van kunstroof via elektronische netwerken, heeft het computergebruik in bijvoorbeeld de design geleid tot de opkomst van ingewikkelde driedimensionale vormen die voorheen eenvoudigweg niet berekend konden worden.

⁴⁷ Ervaring opgedaan met e-book kan op deze manier ook beter worden benut, zie actiepunt 12 in de eCultuurbrief van april 2002.

De snelle opmars van steeds goedkoper wordende computers, software, camera's en randapparatuur voor opslag, bewerking en presentatie van beeld en geluid, heeft bovendien geleid tot een enorme productie, niet alleen door kunstenaars, ontwerpers en andere professionele makers, maar ook door een zeer grote groep burgers. Niet langer zijn makers volkomen afhankelijk van uitgevers, redacteuren, omroepen, galeries, musea en andere distributeurs. Zij kunnen nu relatief eenvoudig en goedkoop, alleen en met anderen, podia creëren en hun gedachten en producten de wereld in sturen. Deze nieuwe vrijheid, zo bleek het afgelopen decennium, is overigens wel relatief; de meeste traditionele distributiemiddelen en podia functioneren ook nog steeds en genieten meestal meer bekendheid bij een groter publiek. Dat naast elkaar functioneren van oude en nieuwe kanalen biedt ook kansen: veel kunstenaars bespelen nu diverse media tegelijkertijd en doen bijvoorbeeld projecten met een deel op traditionele podia, een deel op televisie, een deel in een gedrukt medium en een deel op internet.

Voor cultuureducatie in het onderwijs en voor de amateurkunst biedt ict ook nieuwe perspectieven. Vooral jongeren die zich niet tot traditionele kunstvormen aangetrokken voelen, raken via het gebruik van computers alsnog geïnteresseerd in beeldende kunst, ontwerp of muziekcompositie.⁴⁸

Crossovers

Crossovers in de kunsten en de creatieve productie zijn meer regel dan uitzondering. Ze maken de kern uit van de culturele innovatie in de kunstensector. Met behulp van digitale media vernieuwen kunstenaars hun eigen werk en werkwijze. Zo ontwerpt kunstenaar Geert Mul samen met v2_ een zoekmachine voor beeld. Geluidsstudio Steim ontwikkelt software waarbij beeld en geluid kunnen worden gekoppeld. Krisztina de Châtel komt op basis van de Lara Croft-computergame tot een heel ander soort bewegingen en choreografie. Regisseur Alex Vermeulen en componist David Shea creëren een nieuw soort opera door middel van een mix van video- en sampletechnieken. Architect Kas Oosterhuis maakt gebouwen die reageren op 'data' als het weer en de hoeveelheid aanwezige personen. En dichters als Tonnus Oosterhof en Mark Boog weven uit de combinatie van tekst met de dynamiek van het internet (beeld, beweging, geluid, grafiek, animatie) een nieuw type gedichten. Algemeen geldt dat binnen het digitale domein het onderscheid verdwijnt tussen kunstenaars enerzijds en vormgevers en (software)ontwerpers anderzijds.

Behalve de crossovers binnen het terrein van de kunst, maken kunstenaars ook steeds gemakkelijker de oversteek naar het gebied buiten de kunst, bijvoorbeeld naar dat van de populaire cultuur. De opkomst van aan kunstacademies geschoolde kunstenaars die als dj's en vj's optreden op grote dancefestivals zijn daarvan slechts één, zij het opvallend, voorbeeld. Bij crossovers in de creatieve sector vloeien binnen en buiten de kunsten vaak in elkaar over; in de zones tussen kunst- en andere culturele praktijken ontstaan nieuwe, hybride vormen.⁴⁹

Mediumpspecifieke innovatie

Daarnaast is er ook sprake van nieuwe, mediaspecifieke vormen van kunst, zoals webdesign, internetkunst (netart) en experimentele vormen van hypertext.⁵⁰ Dat zijn echter niches gebieden die voor specialisten interessant kunnen zijn maar die een publiek zonder specifieke kennis van het gebruikte medium vaak begrijpt noch waardeert. Interessant is wel de invloed die ict en eCultuur hebben op het conceptuele perspectief van kunstenaars en anderen. Zo is er veel aandacht voor de verhouding reëel-virtueel, voor systemen, chaostheorie en de zogenaamde *fuzzy logic*.

Nieuwe verbindingen tussen kunst, maatschappij en economie

De mogelijkheden die de digitalisering kunstenaars biedt, sluiten aan bij hun behoefte om uit het isolement van de kunstwereld te treden en meer direct te communiceren, en soms samen te werken met mogelijk publiek. De tendens om het publiek in het kunstproces te betrekken – door directe interactie ermee of door een multimediale verruiming van de beleving – wordt steeds sterker. Begrippen als netwerken, globalisering en mobiliteit zijn dan ook een vanzelfsprekend onderdeel geworden

50 Bruinsma, M. (2003), *Deep Sites: Intelligent Innovation in Contemporary Design*. Londen: Thames & Hudson.

48 Centra voor de Kunsten bieden op dit gebied echter nog maar beperkt cursussen aan.

49 M. Schwarz (1999), *Digitale Media in de technologische media; perspectieven voor een kunst- en cultuurbeleid*, Zoetermeer: ministerie van OCenW

van het hedendaagse kunstenaarschap. Ook heeft het werkveld van de hedendaagse kunst zich enorm verbreed. Webdesign, educatieve toepassingen of digitale buurt- en wijkprojecten: men bekommert zich niet langer om de grenzen tussen kunst, vormgeving, populaire cultuur of zelfs maatschappelijk debat en onderwijs. Kunstenaars en kleine creatieve bedrijven zijn op al die terreinen actief. Soms doen ze dat vanuit een atelier of een gesubsidieerde culturele organisatie, minstens zo vaak werken zij in opdracht van, of in dienst van de commerciële creatieve industrie.

Rolverandering: bemiddelaar in een maatschappelijke context

Door het 'ontwerpen' van diensten en interfaces die zich lenen voor breder gebruik worden kunstenaars en vormgevers een sterkere factor in processen van maatschappelijke en economische vernieuwing. De Balie en de Waag Society hebben eCultuur bijvoorbeeld altijd nadrukkelijk verbonden aan de publieke zaak. Zo is de 'Verhalentafel' van de Waag Society ontworpen als antwoord op de vraag hoe het dreigende sociaal isolement van bewoners in verzorgingstehuizen kan worden doorbroken. De Verhalentafel geeft bewoners van het verzorgingstehuis waar de tafel staat de mogelijkheid historisch audiovisueel materiaal op te roepen en daar hun eigen verhalen aan toe te voegen. Daarnaast werkt de Waag Society veel samen met onderwijsinstaties.

4.3.2 *Vooruitgang en knelpunten in de kunsten en de creatieve sector*

Nederland kent op het gebied van nieuwe media een aantal instellingen die als pionier een belangrijke rol hebben gespeeld, en vaak nog spelen, in de ontwikkeling van eCultuur en die experimenteren met nieuwe vormen binnen het digitale domein, vaak ook internationaal.⁵¹ v2., Waag Society, het Nederlands Instituut voor Media-kunst (Montevideo), Mediamatic, Steim, het Virtueel Platform en Doors of Perception zijn, evenals De Balie, Paradiso, de afdeling Digitaal van de VPRO en festivals als The Next Five Minutes en het Exploding Cinema-programma van het International Film Festival Rotterdam, allemaal relatief kleine, flexibele instellingen die veel kennis hebben ontwikkeld en verspreid en veel ontwikkelingen in gang hebben gezet. In hun zoektocht naar betere 'instrumenten' voor kunstproductie bedenken zij nieuwe software en tools die zich soms heel goed blijken te lenen voor andere toepassingen – maatschappelijk en commercieel.⁵² Ook spelen de meeste nog altijd een rol bij grensoverschrijdende samenwerking tussen verschillende disciplines, sectoren, domeinen en instellingen. Opvallend is dat bij relatief veel van deze eCulturele organisaties sprake is van gesubsidieerde en commerciële culturele activiteiten. Deze vermenging is niet uniek, maar wel kenmerkend voor digitale creatieve productie.

Naast deze bestaande pioniers begaven zich de afgelopen jaren weinig nieuwe culturele instellingen op het terrein van eCultuur. Wel is hier en daar sprake van interessante initiatieven, zoals het initiatief van het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties met het Sandberginstituut (Stifo@Sandberg) waarbij documentairemakers worden uitgenodigd om samen met specialisten op het gebied van elektronische media nieuwe producten voor internet of dvd te ontwikkelen. De afdeling nieuwe media van de Nederlandse Film en Televisieacademie besteedt aandacht aan interactieve programmavormen. En met submarine.nl heeft Nederland zijn eerste digitale distributie- en vertoningsmedium op het internet voor bestaande en speciaal voor het web gemaakte korte films.

Wat de verdere ontwikkeling van eCultuur op het terrein van de kunsten en de creatieve productie bemoeilijkt, is de kleinschaligheid van veel van de initiatieven. Ofschon kleinschaligheid en diversiteit goed zijn voor innovatie, zijn ze slecht voor continuïteit en kennisoverdracht. De bestaande instellingen werken minder intensief samen dan gewenst, waardoor het wiel telkens opnieuw uitgevonden wordt. De beperkte schaalgrootte van de afzonderlijke nieuwe media-instellingen, en daarmee de beperkte personele capaciteit, stelt bovendien grenzen aan de mate waarin ze richtbaarheid kunnen geven aan hun kennis. Ze zijn te weinig zichtbaar.

Verder kan ternauwernood worden voldaan aan de opleidingsvraag vanuit kunst-academies en sommige universiteiten die zowel om een theoretische inbreng vragen als om praktijkervaring. Vooral de meeste traditionele academische opleidingen

⁵¹ Virtueel Platform (1999). *New Media Culture in Europe*. Amsterdam: Uitgeverij De Balie.

⁵² De Stichting Nederland Kennisland (onder andere uitvoerder van de regeling Digitale Pioniers) geldt eveneens als een pionierende instelling, maar wordt niet uit de Cultuurnota bekostigd.

lopen wat kennis betreft ver achter op sommige hogescholen (zoals de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht) en op professionele instellingen als v2_, Mediamatic en de Waag Society. Het gebrek aan kennis aan de kunstacademies en universiteiten heeft verstrekende gevolgen voor afgestudeerden die in de onderwijs- en beroepspraktijk terechtkomen. Ook op het niveau van cultuureducatie en amateurkunst is nog een wereld te winnen.

Tot slot is het besef dat digitalisering het mogelijk maakt om van het bestaande kunst- en mediabezit een daadwerkelijk openbaar kunst- en cultuurbezit te maken, nog bij weinig instellingen in het veld van de kunsten en de creatieve productie gedrongen. Er kan op dit punt meer worden samengewerkt. Ook aandacht voor duurzame bewaring van vluchtige, digitale kunstuitingen is volstrekt onvoldoende.

4.3.3 Aanbevelingen kunsten en creatieve productie

- In de kunstensector loopt het proces van informatisering en culturele innovatie in hoge mate vanzelf. Het is in beginsel een autonome ontwikkeling – niet alleen waar het de meer marktgerichte deelsectoren betreft (film, muziek en letteren), maar ook waar het de beeldende kunst en vormgeving betreft. Het devies voor het overheidsbeleid in deze zou naar de mening van de Raad dan ook moeten zijn deze ontwikkeling zo veel mogelijk de ruimte te geven, financieel en inhoudelijk.
- Het feit dat cultuur en economie minder dan voorheen twee gescheiden werelden betreffen en in plaats daarvan steeds gemakkelijker in elkaar overlopen (zoals ook het geval is bij de ‘creative industries’) heeft consequenties voor de grondslag van subsidiëring van het culturele veld. Ook hier past een pleidooi voor het geven van ruimte. De overheid zou op flexibele wijze moeten ingaan op verzoeken om subsidiëring van instellingen die naast een culturele ook een commerciële poot hebben.
- Naast de ruimte die er moet zijn, en wellicht nog meer dan nu, om te experimenteren, moet er meer ruimte komen om samen te werken en expertise uit te wisselen. Bestaande organisaties moeten daartoe gefaciliteerd worden, om er vervolgens op aangesproken te kunnen worden. Zij zouden meer dan nu naar buiten moeten treden, onder meer via beurzen en manifestaties⁵³. Maar tegelijkertijd is de behoefte groot aan een tijdelijk expertisecentrum waar kennis en ervaring kan worden uitgelokt, gebundeld en naar buiten gebracht, vooral ook van de kunsten naar andere disciplines. Daartoe stelt de Raad in hoofdstuk 5 de oprichting voor van een eCultuurprojectbureau, dat nadrukkelijk een breder terrein bestrijkt dan alleen de kunsten. Het ligt voor de hand dat ook het Virtueel Platform hier een rol speelt (vanwege zijn kennis en zijn positie in het veld), net als koepelorganisaties uit andere velden.
- In de eCultuurbrief uit 2002⁵⁴ en eerder in het rapport Druk op Start van de Taskforce eCultuur is geopperd om centraal infrastructurele voorzieningen te treffen voor kleinere, creatieve organisaties en projecten. Gedacht werd aan bijvoorbeeld werkplaatsen (laboratoria), aan een cultuurserver, aan open software en zelfs open content⁵⁵. De Raad meent dat gedeelde infrastructuur geen op zichzelf staande prioriteit heeft. eCultuurbeleid dient bij voorkeur niet te starten met techniek. Het omgekeerde kan wel: dat bij een inhoudelijke visie en maatregelen technische faciliteiten nodig of nuttig kunnen blijken te zijn. Een voorbeeld daarvan is de regeling van het Haagse Residentienet. Van de vijftig ingediende projecten werd de hardware component eruit gehaald en onder een centraal te beheren server geschaard. Dat leverde financieel, technisch en praktisch een enorme winst op. Ook voor de regeling Digitale Pioniers – gericht op burgerinitiatieven in de sfeer van maatschappelijk debat en meningsvorming – wordt nu gewerkt aan een voorstel dat voorziet in gedeelde technische capaciteit en software tools. Het door de Raad bepleite eCultuurprojectbureau (zie hoofdstuk 5) zal op basis van bewezen vraag in de culturele hoek hierbij moeten aansluiten.

53 eCultuurbrief april 2002, actiepunt 2. Actiepunt 1 oppert dat nieuwe media(kunst)instellingen cursussen gaan verzorgen bij andere culturele instellingen, zoals musea en bibliotheken. De Raad staat hier positief tegenover, maar wil intersectorale en interdisciplinaire kennisoverdracht actiever stimuleren, middels de oprichting van een tijdelijk eCultuur-projectbureau.

54 Actiepunten 7, 8 en 25.

55 De Raad steunt het streven om publiek gefinancierde content zoveel mogelijk vrij beschikbaar te maken, maar daarbij dienen de auteursrechten van cultuurproducten en individuele makers te worden gerespecteerd.

Rol van de fondsen

In de afgelopen tijd is de werkingssfeer van verschillende bestaande cultuurfondsen verruimd ten behoeve van de nieuwe media. Bovendien kwam er de zogenoemde Interregeling om te zorgen dat interdisciplinaire kunstprojecten niet tussen wal en schip zouden vallen. Momenteel wordt deze interregeling geëvalueerd in opdracht van de deelnemende fondsen. De Raad ontvangt over het functioneren van deze interregeling gemengde signalen. Enerzijds zijn er nadelen, die ten dele te maken hebben met de niet geringe onderlinge verschillen tussen (en binnen) de sectoren. Bij deelnemende fondsen die anders wellicht ook nieuwe mediaprojecten hadden herkend en gehonoreerd, ontstaat door de interregeling extra bureaucratie, terwijl andere deelnemende fondsen juist onbedoeld ontslagen worden van het formuleren van eigen eCultuurbeleid. Maar de interregeling heeft ook belangrijke voordelen. De kans dat interessante crossoverprojecten buiten de boot vallen is veel kleiner. Ook kunnen door het gedeelde budget de beste projecten gehonoreerd worden ongeacht de discipline waaruit zij voortkomen. Wanneer de eCultuurgelden verdeeld worden over en door de afzonderlijke fondsen, ontstaat het risico dat in de ene discipline geld tekort is om innovatieve voorstellen te honoreren, terwijl men in een andere discipline het subsidiebudget met moeite tot besteding kan brengen.

- De Raad vindt het zeer belangrijk dat bij de fondsen ook de komende Cultuurnotaperiode een herkenbaar en geormerkt budget beschikbaar blijft voor incidentele subsidiëring van eCultuur op tenminste het huidige niveau.
- De Raad adviseert om op basis van de evaluatie van de interregeling opnieuw na te denken over een goede organisatorische vormgeving van subsidieverlening aan incidentele eCultuur-projecten. Daarbij zouden ook nu nog niet betrokken fondsen betrokken moeten worden. Ook samenwerking met het eCultuur-projectbureau zou daarin moeten worden meegenomen.
- Gezien de grote verschillen die er tussen de sectoren en de sectorfondsen bestaan in het eCultuurproces moet tevens worden overwogen om de regierol van een toekomstige gezamenlijke regeling te versterken. Ook zou een aantal thematische zwaartepunten kunnen worden benoemd.
- Ten aanzien van eCultuur mag van de fondsen volgens de Raad worden verwacht dat ze een pro-actieve houding aannemen. Dat betekent dat de opgedane ervaringen en expertise door de fondsen worden verspreid, op zijn minst binnen de eigen sector, en dat deze ook worden benut om aanvragen op een hoger niveau te krijgen. Ook is samenwerking van de fondsen met bijvoorbeeld de koepelinstanties en sectorinstellingen in hun sector van groot belang: het gaat erom kennis te halen en te brengen.
- Tot slot is ten behoeve van eCultuur een zekere flexibilisering gewenst van de eisen aan aanvragers, bijvoorbeeld ten aanzien van een financiële ondergrens of aard van de verantwoording.

4.4 Publieke omroep

Net als de openbare bibliotheek heeft de landelijke publieke omroep een omvangrijk publiek en een brede taakopdracht: het bieden van een gevarieerd en kwalitatief hoogwaardig aanbod van informatie, cultuur en amusement. De publieke omroep is daarbij behalve uitzender (uitgever) ook een grote contentproducent. In die rol heeft hij veel gemeen met de hiervoor besproken sector van kunsten en creatieve productie, waarvoor hij bovendien een grote opdrachtgever is.

4.4.1 Publieke omroep van i naar e*Informatisering van productie, distributie en hergebruik*

De omroepsector wordt van oudsher zeer door technologische ontwikkelingen gedreven. De entree van commerciële televisie was mede te danken aan de opkomst van kabel en satelliet. Digitalisering draagt nu opnieuw bij aan ruimere distributiemogelijkheden, variërend van meer kanalen tot (hergebruik van) radio- en televisiefragmenten op internet en eerste experimenten met *video on demand*. Met deze toepassingen kunnen omroepen (op den duur) het bereik van hun programma's verhogen. Tot dusver gebruiken omroepen het internet vooral om achtergrondinformatie te geven bij programma's. Ook zijn er interessante experimenten met extra, of aanvullende uitzendingen (*streaming* audio en video) op internet, zoals bij Pinkpop. De belangrijkste meerwaarde van digitale media schuilt echter in een ander gebruik van de digitaliseringsmogelijkheden, zoals hierna beschreven.

Crossmedia en crossovers

Digitalisering bevordert innovatie van mediaproductie door het ontstaan van crossovers, zowel tussen bestaande en nieuwe media als tussen verschillende journalistieke en creatieve disciplines. In toenemende mate staat niet het medium centraal (radio, televisie, internet) maar een concept of een onderwerp, waarna uitwerking volgt voor verschillende media.⁵⁶ Een programmaformule kan zelfs evenementen en live-optredens bevatten. Een van de eerste cross media-experimenten was 'Het Rechte Pad' van de NCRV, dat de traditie van televisiedrama combineerde met de vorm en interactiviteit van computergames. Een recent voorbeeld, afkomstig van de commerciële omroep, is 'Idols'. Hier is geen programma gemaakt, maar worden de scouting en wording van sterrendom verbeeld, collectief meebeleefd en meebeïnvloed en vervolgens commercieel geëxploiteerd. Een publieke variant zijn de zogenaamde 'Avro-Tribunes': gemeenschappen gevormd rondom thema's (van gezondheid tot klassieke muziek), die niet alleen worden bediend door de Avro-programmering, maar die ook een website hebben en met elkaar op stap gaan – naar een concert of naar een kunstveiling bijvoorbeeld.⁵⁷

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

Interactie met publiek

De opkomst van de digitale media valt samen met verschuivingen in de houding en wensen van het publiek. Internet leent zich als geen ander medium voor het 'op maat' bedienen van de mediaconsument die veeleisender is geworden en sterk wisselende voorkeuren kent. Dat begint met het op afroep beschikbaar stellen van (fragmenten uit) radio- en televisieprogramma's. Een stapje verder is personalisering door 'slimme' software, waardoor een terugkerende bezoeker van een website op basis van zijn eerder gebleken voorkeuren een selectie van informatie voorgeschoteld krijgt. Ook dialoog kan gemakkelijker georganiseerd worden. De website van het NOS Journaal biedt plaats aan de kritiek van kijkers en legt mede in reactie op die kritiek verantwoording af over gemaakte redactionele keuzes.

Verbindingen tussen omroep en andere creatieve disciplines

In het digitale domein is de afstand tussen omroepen en creatieve disciplines kleiner dan ooit. Sinds de pioniersdagen van internet is er hecht contact tussen voorhoedespelers binnen de omroep en nieuwe media-organisaties als De Digitale Stad en later Waag Society. Nog steeds kunnen experimenten van kunstenaars en vormgevers bijdragen aan innovatie bij de omroep. Een voorbeeld dat eerder al werd genoemd, is het Stifo@Sandberg-project waarbij grafisch ontwerpers en webdesigners samenwerken met film- en televisiemakers. Multimediaproductie en software-ontwikkeling komen steeds meer in elkaars verlengde te liggen; sommige omroepen hebben voor eigen gebruik 'tools' ontwikkeld die zich nu uitstekend blijken te lenen voor gebruik door andere culturele organisaties.

Verbindingen met andere informatiebronnen

Op het niveau van de content – websites, audiovisuele fragmenten, databestanden – kunnen talloze verbindingen worden gelegd naar andere digitale informatiebronnen. Een dagblad lezen of het Journaal kijken zijn verschillende typen activiteiten, maar de betreffende nieuwssites zijn in het gebruik – afgezien van inhoud en stijl – niet zo heel erg anders. Omdat omroepen en dagbladen directe concurrenten zijn, ligt samenwerking niet voor de hand (hoewel de Volkskrant en de VPRO samen cinema.nl maken). Maar in aanpalende disciplines is op internet grote synergie te bereiken. Zo zijn in het erfgoedproject Geheugen van Nederland de radio- en televisiefragmenten van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid een belangrijk onderdeel van de historische presentaties. Is dat nu omroep of is dat een museum op internet?

De mogelijkheden voor dwarsverbanden zijn in potentie eindeloos – met het onderwijs, met de wetenschap, met consumenten- en belangenorganisaties. Hier geldt hetzelfde fenomeen als voor de erfgoedsector en voor bibliotheken: omroepen

⁵⁶ De Media Academie organiseert workshops waarin hiermee wordt geëxperimenteerd. Mogelijk is cross mediaproductie gebaat bij de opheffing van gescheiden redacties voor radio, televisie en internet. Een enkele omroep doet hiermee nu ervaringen op.

⁵⁷ Voornaamste doel is ledenwerving. De ruimte voor de publieke omroep om naast radio, televisie en internet dingen te organiseren wordt door wetgeving overigens aan strikte voorwaarden gebonden, onder andere om concurrentievervalsing te voorkomen.

kunnen hun informatie inbrengen in een netwerk van organisaties die op een vergelijkbaar terrein digitale initiatieven ontplooiën.

Rol in informele internetgemeenschappen

Een vijfde ontwikkeling vormen de (potentiële) verbindingen met informele netwerken. Internet is een medium waarvan uiteenlopende maatschappelijke groepen gebruik maken – van patiëntenverenigingen via lokale popmuziekgemeenschappen tot jonge politiek geëngageerde Marokkaanse Nederlanders. Programmamakers kunnen daar ‘nieuws en informatie’ aan ontleen. Ze kunnen in dit informele domein bovendien een nieuwe journalistieke functie vervullen door debat en opinievorming te helpen vormgeven. Dit gaat verder dan zelf stukjes intikken en een stelling op het net zetten. De uitdaging is om een context te bieden, om een betekenisvolle webomgeving te maken waarin met behulp van goed geselecteerde content en journalistieke bemiddeling discussie plaatsvindt tussen de bezoekers van de site. De meerwaarde van programmamakers ligt erin die discussie naar een hoger niveau te tillen dan het geval is in de vele ongedieerde discussies op websites en in *chatboxen*. Programmamakers kunnen zelfs overwegen geen eigen website te bouwen rondom een onderwerp, maar in plaats daarvan te interveniëren in bestaande discussiegemeenschappen op het net. Op vergelijkbare wijze kan de omroep culturele *communities* steunen – van lokale muziekpodia tot CKV-leerkrachten in het onderwijs – door content ter beschikking te stellen die vrij is (gemaakt) van auteursrecht of door, zoals gezegd, hun software en kennis van multimediale en interactieve productie in te brengen.

Al deze voorbeelden van culturele innovatie met digitale media vereisen nieuwe manieren van werken en samenwerken. Soms impliceert dat nieuwe verbanden tussen de internet- en de andere afdelingen binnen de omroep (radio en televisie), in andere gevallen vraagt het om nieuwe werkverbanden tussen mensen binnen de media en instellingen daarbuiten.

Rolverandering: behalve zender ook intermediair

In beginsel zou de publieke omroep net als de bibliotheek in het digitale domein een functie kunnen vervullen als wegwijzer naar informatie en cultureel aanbod van anderen. Het adviesbureau McKinsey heeft die functie in een rapport uit 1999 getypeerd als een ‘gidsrol’, tot op zekere hoogte vergelijkbaar met de verwijzingsrol van commerciële startpagina’s, indexen en zoekmachines.⁵⁸ De Raad vindt dit een veel te ruimhartige taakomschrijving. De basis van de publieke omroep blijft het (laten) maken en verspreiden van eigen journalistieke en culturele producten; daar liggen zijn primaire maatschappelijke taken en dus ook de legitimatie voor financiering. Ook blijft de behoefte van mensen aan eindproducten groot en zal de omroep daarin een cruciale rol spelen. Maar er treedt wel een verschuiving op. Omroepen zullen behalve als zender, steeds vaker fungeren als intermediair door tussenproducten in te brengen in een digitale context die met anderen wordt gedeeld. Of de omroep zal, andersom, een – aantrekkelijke en gemedieerde – context creëren voor uitingen en debat van anderen. Daarbij ligt de winst niet in verbreding (steeds meer doen) als wel in verdieping (bestaande zaken beter en anders doen). Overigens zet deze ontwikkeling het traditionele kwaliteitsbegrip onder druk. Webcontent van andere organisaties en van amateurs voldoet niet altijd aan de omroepmaatstaven van esthetiek, journalistieke zorgvuldigheid en dergelijke. Hier is een duidelijke parallel met de toenemende rol van ‘leken-experts’ in de betekenisproductie rondom erfgoed, en de lagere drempels voor deelname aan kunstproductie.

4.4.2 Knelpunten en aanbevelingen publieke omroep

Sinds de herziening van de Mediawet, met ingang van 2000, is internet erkend als een neventaak van de publieke omroep die uit de omroepmiddelen mag worden gefinancierd. Voor innovatie is vanaf 2001, en in beginsel tot en met 2005, een speciaal budget gereserveerd.⁵⁹ De politiek heeft daarbij aangedrongen op meer onderlinge samenwerking tussen de omroepen. Dit heeft geresulteerd in betere centrale navigatie met

⁵⁸ McKinsey & Company (2001). *Nieuwe Media Strategie*. Eindrapportage aan de NOS, STER en ministerie van OCenW.

⁵⁹ In 2003 gaat het om 30 miljoen euro (en nog eens 10 miljoen uit bestaande internetbudgetten bij de omroepen) die wordt besteed aan internet, experimenten met digitale televisie, digitalisering van de infrastructuur voor distributie, productie en uitzending.

hulp van omroep.nl, thematische webportals en eerste voorbeelden van redactionele samenwerking.

33

- De Raad meent dat daarnaast meer inhoudelijke afstemming en coördinatie door de internetcoördinator nodig is, min of meer vergelijkbaar met radio en televisie. Dat wil niet zeggen dat voor alle internetactiviteiten op voorhand een gezamenlijk ‘programmabeleid’ geformuleerd hoeft te worden. Internet kent geen distributieschaarste (er hoeft niet gestreden te worden om zendtijd) en de meeste websites bedienen geen groot publiek maar een niche van liefhebbers. Decentrale productie door een pluriform omroepbestel is daarom een vruchtbare basis voor digitale vernieuwing. Maar wel hoort daar gezamenlijke ontsluiting bij, uitwisselen van content, afstemmen van taken en leren van elkaars ervaringen.

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

eCultuur beperkt zich niet tot de productie van websites. Minstens zo belangrijk zijn experimenten met interactieve televisie, cross mediaproductie en vooral crossovers en verbindingen met andere (culturele) sectoren en disciplines. Juist op die onderdelen van eCultuur blijft de publieke omroep nog achter. Dat is een gemis, omdat zich op het snijvlak tussen oude en nieuwe media en tussen verschillende organisaties en disciplines de meest veelbelovende nieuwe vormen van cultuur en maatschappelijk debat ontwikkelen.

- Net als voor de andere sectoren is voor de publieke omroep de tijd rijp om meer naar buiten te treden en contacten te leggen met andere organisaties en disciplines ten behoeve van de ontwikkeling van eCultuur. De Raad van Bestuur van de Publieke Omroep zou dit kunnen stimuleren door hiervoor middelen ter beschikking te stellen uit het programmaversterkingsbudget. Belangrijk is ook de rol van het Instituut voor Beeld en Geluid (NIBG) als beheerder van het audiovisueel archief van de publieke omroep. Als een neutrale tussenpersoon zonder eigen programmatisch profiel en achterban wordt het NIBG door potentiële partners als een aantrekkelijke ingang gezien voor samenwerking met de omroep.⁶⁰ Om die rol waar te kunnen maken, zijn medewerking van, en afspraken met de zendgemachtigden nodig.

Digitalisering raakt de kern van de omroeppraktijk en de toekomstige positie van de publieke omroep in de maatschappij. De Raad is dan ook van oordeel dat internet, interactieve televisie en innovatie door middel van cross media en crossovers in het digitale domein evenzeer tot de kerntaken van de publieke omroep behoren als radio en televisie – ook in financiële zin.

- Daarnaast geeft de Raad ter overweging mee om van meet af aan meer omroepgeld⁶¹ te steken in een kleinere omvang aan originele producties en deze vervolgens intensiever te hergebruiken via zowel de bestaande zenders en de nieuwe digitale media.

4.5 Convergentie en differentiatie

Ofschoon uit de *tour d’horizon* langs de verschillende sectoren duidelijk is geworden dat er binnen en tussen de sectoren opmerkelijke verschillen bestaan in de wijze waarop en de mate waarin digitalisering is geïntegreerd in het proces van productie, distributie, presentatie en (her)gebruik van cultuuruitingen, geeft datzelfde overzicht zicht op de kansen die het digitale domein biedt voor verrijking en verbreding van cultuur.

Meest opvallend is het proces van culturele convergentie dat zich aftekent. In het digitale domein wordt de afstand tussen instellingen en sectoren die voorheen weinig of niets met elkaar te maken hadden steeds kleiner. De culturele sectoren naderen elkaar. Museumpresentaties hebben veel weg van een computerspel of televisieprogramma; bibliotheken nemen journalistieke functies op zich; in cross mediaproducties ontmoet de publieke omroep de beeldende kunst. Ook feitelijk wordt samengewerkt tussen organisaties uit verschillende sectoren en disciplines.

Toch komt over de gehele linie de culturele innovatie nog moeizaam op gang. Het kennisniveau is nog onvoldoende, en daar waar wel kennis aanwezig is, wordt deze onvoldoende gedeeld en gekapitaliseerd. Ook de onderlinge samenwerking laat nog te wensen over, zeker waar het om intersectorale en interdisciplinaire samenwerking gaat. Weliswaar onderzoekt men de dwarsverbanden, maar de tijd, de energie en het geld dat het de instellingen kost legt beperkingen op. De omslag van i naar e heeft zich

⁶⁰ Zie het project ‘NAA in de Klas’ Een vervolg hierop, als actiepoint 22 opgenomen in de brief eCultuur uit 2002, zou de Raad vanzelfsprekend toejuichten.

⁶¹ Onder meer voor afkopen van auteursrechten.

dan ook nog niet over de gehele breedte van het culturele veld voltrokken. Hetgeen niet onbegrijpelijk is daar het bij digitale media en internet om relatief recente ontwikkelingen gaat; het perspectief ligt, met andere woorden, achter de horizon. Gezien de prilheid en de potentie van eCultuur acht de Raad het daarom van groot belang dat de overheid in de komende Cultuurnotaperiode actief de ontwikkeling van kennis en samenwerking op het gebied van eCultuur stimuleert en ondersteunt.

Als gezegd grijpt digitalisering binnen (en tussen) de sectoren niet overal op dezelfde wijze in. Die differentiatie heeft ook consequenties voor het overheidsbeleid in deze. Enigzins schematisch, omdat de scheidslijn zeker in de geschetste eCultuurcontext aan het vervagen is, zou een onderscheid te maken zijn tussen producerende en intermediaire culturele organisaties. Gezien vanuit het beleid van de overheid is duidelijk dat digitalisering in het geval van de 'bemiddelaars' een minder vrijblijvende ontwikkeling is dan in het geval van de 'producenten'. Makers – kunstenaars, radio- en televisiemakers, creatieve multimediabedrijven, ontwerpers... – hebben de keuze al dan niet aansluiting te zoeken bij de ontwikkelingen op het terrein van de digitale media, afhankelijk van de creatieve uitdaging die men ervan verwacht. Vanuit het oogpunt van culturele vernieuwing en publieksbereik is de betrokkenheid van kunstenaars bij het digitaliseringsproces weliswaar van belang, maar dit laat zich niet sturen. Het proces heeft een autonoom karakter, en moet dat ook hebben. Bijzondere digitale kunst laat zich niet afdwingen, terwijl omgekeerd een balletgezelschap ook in de toekomst artistieke wonderen kan verrichten zonder zich ooit te verdiepen in eCultuur. In de ogen van de Raad is de taak van de overheid in deze dan ook vooral ruimte te maken (binnen de fondsen en in de Cultuurnota) voor initiatieven op het terrein van eCultuur, voor het belonen van het experiment en voor het bevorderen van kennisoverdracht.

Anders ligt het voor culturele organisaties die nadrukkelijk een meer intermediaire taak hebben, instellingen die er zijn om cultuurgoed te bewaren, te selecteren en/of te presenteren: erfgoedinstellingen, bibliotheken en de publieke omroep in diens hoedanigheid als 'zender'. Deze sectoren raken onvermijdelijk betrokken in het proces van digitalisering en de hiervoor geschetste innovatie in (digitale) culturele netwerken. Willen zij hun publieke taak goed blijven vervullen, dan zullen zij de eigen activiteiten mede op de nieuwe werkelijkheid moeten afstemmen. Overheidsbeleid in dezen kan dan ook niet vrijblijvend zijn. Naar de mening van de Raad mag van de centrale instellingen en de koepelorganisaties gevraagd worden dat zij zich inspannen voor eCultuur en leren van de ervaringen die eerder zijn opgedaan. De overheid moet de algemene kaders en voorwaarden scheppen die onderlinge samenwerking en samenhang bevorderen, omdat ook kennisontwikkeling gebaat is bij variatie en experiment. Overigens geldt ook voor intermediaire instellingen dat, naarmate zij zich diepgaander verhouden tot de digitale werkelijkheid, culturele vernieuwing van steeds groter belang is.

5 Aanbevelingen voor een integraal eCultuurbeleid

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

Het perspectief op eCultuur dat de Raad in dit advies heeft ontwikkeld, onderstreept niet alleen het belang van verbindingen tussen sectoren en instellingen daarbinnen, maar geeft ook aan dat de onderlinge grenzen aan het vervagen zijn. Juist daarom hecht de Raad belang aan een integrale beleidsbenadering van eCultuur. In dit hoofdstuk worden daarvan de belangrijkste beleidsimplicaties aangegeven.

In algemene zin kunnen deze in de volgende drie punten worden samengevat:

- Ten eerste zal het cultuurbeleid van de overheid en de digitale activiteiten van veel culturele instellingen meer dan nu gericht moeten zijn op eCultuur in de meest brede zin: informatisering, culturele innovatie en rolverandering. Waar mogelijk moeten instellingen de toepassing van digitale media en technologie bewust inzetten en ontwikkelen met het oog op de omslag die de Raad getypeerd heeft als ‘van i naar e’. In het algemeen geldt dat hoe meer men op het niveau komt van betekenisgeving en (her)gebruik van digitale content in netwerken, hoe meer men te maken krijgt met organisatorische aspecten. Dit vergt kennis die verder reikt dan traditionele ict-deskundigheid; het vraagt om kennismanagement.
- Het ontstaan van nieuwe mogelijkheden voor dwarsverbanden tussen verschillende culturele domeinen is een essentieel element in de ontwikkeling van eCultuur. Voor culturele instellingen impliceert dit ten eerste een andere manier van denken en doen: ze zullen meer over de grenzen van de eigen organisatie en sector heen (moeten) kijken, met als inzet aansluiting te zoeken bij andere instellingen en initiatieven op het terrein van eCultuur. Het gaat dan niet alleen om samenwerking binnen sectoren (musea onderling) maar ook, of vooral, om de wisselwerking tussen sectoren (archieven met musea, bibliotheken met omroepen, beeldende kunsten met musea) en om samenwerking met organisaties in andere maatschappelijke domeinen (onderwijs, wetenschap, ict-sector).⁶²
- Ten derde verandert eCultuur de rol van culturele instellingen. Deze zullen niet langer uitsluitend als begin- of eindpunt van productie van kennis en cultuur optreden, maar ook als intermediair in een netwerk van betekenisgeving. Daarmee verandert veelal ook hun positie in het culturele bestel. Ofschoon de consequenties van digitalisering pas op langere termijn goed zichtbaar zullen zijn, en de positie van cultuur en culturele instellingen uiteraard ook door andere factoren wordt bepaald, is het in de ogen van de Raad belangrijk dat instellingen in het digitale domein nu al experimenteren met die andere ‘rollen’.

5.1 Aanbevelingen

Om eCultuur in al haar gedaanten gestalte te helpen geven, doet de Raad hier een aantal sectoroverschrijdende aanbevelingen om de overgang van i naar e te faciliteren (sectorspecifieke aanbevelingen zijn in het vorig hoofdstuk al aan de orde geweest). Als gezegd is de ontwikkeling van eCultuur een proces dat zich in een aantal opzichten nog in een beginfase bevindt. Vandaar dat de volgende beleidsaanbevelingen nadrukkelijk een tijdelijk karakter hebben. Na een periode van vier tot acht jaar (een of twee Cultuurnotaperiode’s) zullen deze, in de verwachting van de Raad, hun werk hebben gedaan en kunnen ze, na evaluatie van de bereikte effecten, worden beëindigd.

- 1 De Raad adviseert alle prominente intermediaire instellingen die een beroep doen op financiering in het kader van de Cultuurnota 2005–2008 te vragen naar hun visie op eCultuur en de initiatieven die men daartoe ontplooit. Behalve voor landelijke musea

⁶² De Raad steunt in dit verband actiepunten 15 in de eCultuur-brief van april 2002, waarin ondersteuning wordt aangekondigd van experimenten waarin een aantal partijen gezamenlijk volgens standaarden opereert om zo de gelegenheid te bieden voor andere aanbieders om ‘aan te haken’ waardoor complexere verbanden langzaam kunnen groeien.

en archieven, koepelorganisaties van de erfgoedsector en bibliotheken, geldt dit ook voor de fondsen en de sectorinstituten die werken voor de zogenoemde 'producerende' cultuursector, en voor de instellingen voor cultuureducatie.⁶³ Aan andere organisaties kan de keuze gelaten worden of en op welke manier ze in hun beleidsplan voor de aanstaande Cultuurnotaperiode de rol van eCultuur willen expliciteren.

Ter toelichting zij nog eens benadrukt dat de Raad niet vindt dat alle organisaties (evenveel) aan eCultuur zouden moeten doen. Wel zou het voor het merendeel van hen zinnig zijn te reflecteren op een toekomst waarin digitalisering een voorname plaats inneemt.

- 2 Omdat in de producerende cultuur (kunsten en creatieve productie) ontwikkeling en vernieuwing vaak beginnen bij kleine, experimentele initiatieven is hier niet zozeer 'regie' als wel 'ruimte laten' het devies voor overheidsbeleid. Veel is al gerealiseerd doordat de werkingssfeer van fondsen is verruimd en doordat nieuwe media-instellingen uit de Cultuurnota worden gefinancierd. De Raad vindt wel dat de onderzoeks- en ontwikkelingsfunctie van die laatste categorie meer en vooral ook breder kan worden benut, zowel binnen als buiten de kunsten (zie aanbeveling 5: eCultuurprojectbureau). Dit geldt eveneens voor intermediaire cultuurinstellingen (erfgoed, bibliotheken, omroep) voorzover deze crossovers maken naar het terrein van de kunsten – hetgeen ze onvermijdelijk meer en meer zullen doen.
- 3 Informatisering (en culturele innovatie) vereist professionele kennis, houding en vaardigheden. Naar de mening van de Raad is het de verantwoordelijkheid van de intermediaire cultuurinstellingen zelf daarvoor de financiële ruimte te creëren. Wel hebben de koepelorganisaties en (ict)sectorinstituten als DEN, DIVA, NMV (Nederlandse Museumvereniging) en NBLC hier een belangrijke ondersteunende taak. De Raad adviseert die ondersteuning ruimer te honoreren dan tot dusver het geval is.
- 4 De Raad adviseert het ministerie van OCenW te stimuleren dat er in de erfgoedsector (de Koninklijke Bibliotheek in dit geval meegerkend) meer duidelijkheid ontstaat over de onderlinge taakverdeling. In de erfgoedsector zou verder via zelfregulering een kwaliteitszorgsysteem ontwikkeld kunnen worden om gebruik van standaarden en interoperabiliteit te bevorderen.
- 5 Natuurlijk dient kennis van ict en eCultuur in alle sectoren goed te worden belegd en verankerd in bestaande organisaties (zie de aanbevelingen hierboven). In dit stadium van de ontwikkeling van eCultuur is er, naar het oordeel van de Raad, echter ook behoefte aan een aparte plek waar met name interdisciplinaire kennis over eCultuur kan worden 'gehaald' en 'gebracht'. De Raad adviseert hiervoor een tijdelijk projectbureau voor eCultuur in het leven te roepen. Dit bureau, dat werkt voor alle sectoren, heeft als doel te bereiken dat kennis en expertise over eCultuur breed wordt gedeeld – niet alleen binnen maar ook tussen de sectoren – en dat die kennis en expertise ook wordt verdiept. Daarnaast behoort ook het bevorderen en versterken van de verbanden met de wetenschap, het onderwijs⁶⁴ en de ontwikkeling van de 'creative industries' tot de taakstelling van het projectbureau.

Ter toelichting: de Raad heeft een voorkeur voor een spin in het web waarbij niet geld maar mensen de hoofdrol spelen. Het projectbureau zou tijdelijk, bijvoorbeeld voor een periode van vier jaar, de rol krijgen van katalysator en makelaar.

Dit eCultuur-projectbureau zou een driedelige functie kunnen vervullen:

- a Bundelen en beschikbaar stellen van eCultuur-kennis voor de gehele culturele sector. Doel is de meerwaarde van eCultuur zichtbaar te maken en te helpen realiseren. Anders verspreide en kleinschalige initiatieven kunnen, via het projectbureau, aan gewicht en reikwijdte winnen.

63 Bij grote instellingen kan het wenselijk zijn eCultuur een plaats te geven in hun politiek gelegitimeerde taakopdracht. De ontwikkeling van nieuwe diensten bij de publieke omroep heeft zelfs pas echt kunnen starten toen een wetswijziging hem daarvoor de ruimte bood.

64 De mogelijkheden voor samenwerking met het onderwijs hangen ook af van het voortbestaan van subsidieregelingen rondom Kennisnet en het project Cultuur en School van het ministerie van OCenW (actiepunten 20 en 21 in eCultuurbrief april 2002). Onderzoek naar de behoeften en wensen van scholen aan 'educatieve' eCultuur-projecten (actiepunten 16 en 23 eCultuurbrief) juicht de Raad toe.

- b Dwarsverbanden ontwikkelen en stimuleren tussen sectoren, domeinen en disciplines ten behoeve van de ontwikkeling van eCultuurprojecten. Doel is culturele innovatie te stimuleren, in de zin van verbindingen (van informatie) en crossovers (expressie).
- c Bestaande instellingen, koepelorganisaties en fondsen in de cultuursector ondersteunen en stimuleren bij de ontwikkeling van eCultuurprojecten. Doel is inspanningen op gebied van informatisering te (helpen) plaatsen in het perspectief van de ontwikkeling van i naar e.

De Raad heeft uitdrukkelijk niet voor ogen dat er een nieuw (groot) kennisinstituut ontstaat dat nieuwe muren optrekt in plaats van oude af te breken. De taak van het eCultuur-projectbureau is juist de kennisuitwisseling te bevorderen over de grenzen van sectoren en disciplines heen. Bij de nadere organisatorische vormgeving is daarom goede inbedding in het culturele veld van belang, zowel in de bemensing van het bureau als in de aansturing. Te denken valt aan een detacheringsmodel, waarbij medewerkers van bestaande voorhoede-instellingen worden uitgeleend aan het projectbureau, en aan een afvaardiging uit de verschillende velden in een stuurgroep of klankbordgroep op bestuurlijk niveau. Nadere uitwerking verdient ook de omvang van een eigen activiteitenbudget. Aan de ene kant moet het eCultuur-projectbureau geen fonds of subsidieloket worden dat concurreert met bestaande fondsen en loketten. Aan de andere kant heeft het wel geld nodig om interessante voorbeelden van interdisciplinaire en innovatieve aard uit te lokken.⁶⁵

Raad voor Cultuur
eCultuur: van i naar e

- 6 De Raad dringt er zeer op aan om de Taskforce Digitale Duurzaamheid nieuw leven in te blazen. Er moet een forum zijn waar kennis van digitale duurzaamheid verzameld en verspreid wordt, niet alleen ten behoeve van erfgoed en overheidsinformatie maar ook voor het behoud van de digitale kunsten. Van belang op het gebied van digitale duurzaamheid is ook de voortzetting van (gecoördineerd) onderzoek en experiment en van deelname van Nederland aan internationale activiteiten.
- 7 De Raad vindt het zeer belangrijk dat bij de fondsen ook de komende Cultuurnota-periode een herkenbaar en geoormerkt budget beschikbaar blijft voor incidentele subsidiëring van eCultuur op tenminste het huidige niveau. De regeling voor erfgoed bij de Mondriaan Stichting dient te worden voortgezet en verfijnd. Over een goede organisatorische vormgeving van de Interregeling voor de kunsten en creatieve disciplines zou op basis van de evaluatie door de deelnemende fondsen opnieuw kunnen worden nagedacht. Dan kunnen ook de fondsen die nu nog geen (herkenbaar) eCultuurbeleid voeren hierbij worden betrokken. De Raad constateert dat op het gebied van eCultuur een pro-actieve houding van fondsen gewenst is. De fondsen zouden de opgedane kennis meer kunnen uitbuiten door instellingen te verleiden tot nieuwe initiatieven en deze naar een hoger niveau te tillen.
- 8 Financiering is een knelpunt. In het vorig Cultuurnota-advies heeft de Raad geschat dat voor eCultuur tenminste een investering nodig zou zijn van 90 miljoen gulden in vier jaar, bestemd voor alle sectoren. De Raad is realistisch. Hij verwacht niet dat in een periode van economische tegenwind en bezuinigingen de eerste prioriteit van de overheid zal liggen bij eCultuur. Tegelijkertijd acht hij digitalisering van erfgoed en innovatie van cultuur en kennisproductie en distributie van groot belang voor de Nederlandse kenniseconomie. Hij adviseert daarom het volgende:
- De kosten voor de basale kennisinfrastructuur zoveel mogelijk binnen de reguliere budgetten van de cultuurbegroting, de fondsen en de instellingen op te vangen.
  - Voor grootschalige, samenhangende en geïntegreerde digitalisering in de zin van informatisering (maar wel in het perspectief van culturele innovatie) bij archieven, musea en bibliotheken zal extra geld nodig zijn. De Raad adviseert de Staatssecretaris van Cultuur om een integraal investeringsplan eCultuur op te (laten) stellen. Dit zou, afhankelijk van de financiële ruimte, in de periode 2005–2008 in verschillende modules en fases kunnen worden uitgevoerd. Van belang is dat bij dit investeringsplan ook erfgoedinstellingen worden betrokken die niet uit de rijkscultuurbegroting worden gefinancierd, zoals gemeentelijke archieven en de grote meerderheid van de musea. Bovendien hoort in het investeringsplan ook ruimte te

⁶⁵ Qua opzet en werkwijze zou het eCultuur-projectbureau verwant kunnen zijn aan de SKOR (Stichting Kunst in de Openbare Ruimte), de Stichting Prensela op het terrein van de vormgeving of Erfgoed Actueel op het terrein van het erfgoed.

zijn voor samenwerkingsinitiatieven waaraan omroepen en kunstinstellingen deelnemen.

- De Raad dringt er bij de regering op aan om programmafondsen en subsidies voor ict en de kenniseconomie ruimhartig open te stellen voor projecten van culturele instellingen, bibliotheken en de publieke omroep. Dit is nodig omdat de kennis-samenleving zich zonder eCulturele bijdragen in de immateriële zin (ontplooiing van burgers, sociale cohesie, culturele identiteit en reflectie) onvoldoende kan ontwikkelen. Zonder culturele betrokkenheid zullen zelfs de meer materiële opbrengsten (kennisproductie, economische groei en welvaart) achterblijven.
- 9 Het door de Raad noodzakelijk geachte integrale perspectief op eCultuur veronderstelt ook een integrale benadering van het beleid binnen de overheid zelf. Behalve op het departement van OCenW – tussen de cultuurdirecties onderling en met onderwijs en wetenschap – is meer interdisciplinaire samenwerking nodig van OCenW met andere departementen. In het bijzonder gaat het dan om samenwerking met het ministerie van Binnenlandse Zaken – voor overheidsinformatie, archiefwezen en bibliotheken – en met het ministerie van Economische Zaken – voor de bredere ict-agenda van het kabinet en de positie van de Nederlandse kenniseconomie. Hoewel er contacten bestaan tussen de cultuurdirecties onderling en met onderwijs (Kennisset) en wetenschap (Kennisset, Koninklijke Bibliotheek), leidt dit nog zelden tot gemeenschappelijke aansturing van het veld. Instellingen ‘shoppen’ voor subsidies langs verschillende loketten. Te weinig wordt aan hen gevraagd te profiteren van de kennis en content van anderen of van eerdere ervaringen. Een betere regie begint dus met goede coördinatie in eigen huis. Subsidies uit diverse bronnen – naast de OCenW-begroting zijn dat o.a. ICES, het NAP-budget, meevallers bij de voor- en najaarsnota en Europese subsidies – zouden zoveel mogelijk vanuit één hand en één visie moeten worden uitgeven.⁶⁶

5.2 Tot slot

De geschetste ontwikkelingen op het gebied van eCultuur zullen, zeker op termijn, fundamentele gevolgen hebben voor grote delen van de cultuursector. Zowel de praktijk als de cultuurmaatschappelijke rol van erfgoedinstellingen, bibliotheken, omroepen en de kunsten zullen van aard veranderen; functies zullen vermengd raken, grenzen tussen disciplines zullen vervagen. Juist op die grensvlakken en in die tussengebieden krijgt de innovatie vorm. Daarmee wil overigens niet gezegd zijn dat in het ontstaan van nieuwe verbanden en netwerken alles of één punt samenkomt of dat er sprake zou moeten zijn van concentratie. Integendeel: instellingen moeten wel naar buiten treden en de grenzen verkennen van hun eigen rol, maar zij moeten niet alles in eigen huis willen (kunnen) doen. Het gaat immers om kruisbestuiving, niet om overname. Mede daarom moet de overheid in haar eCultuurbeleid duidelijkheid geven, en vragen, over wie welke rol heeft in het geheel van publiek gefinancierde culturele en publieke taken.

Een nuancering is hier op zijn plaats. Technologische mogelijkheden bieden vrijwel onbeperkte vergezichten en herbergen vaak een eigen, dynamische logica: als het kan, moet het ook. Maar hoe verleidelijk ook, er moet voor gewaakt worden dat de inhoud niet aan de charme van het nieuwe medium wordt geofferd, dat diepgang niet verloren gaat in alle nieuwe verbindingen die gelegd worden. Het gaat erom een evenwicht te vinden tussen innovatie en continuïteit, metamorfose en eigenheid. Niet alles hoeft gedigitaliseerd, niet alles hoeft in crossovers ingebracht en niet alle crossovers zijn van even grote waarde. Het is een uitdaging aan de kunst- en cultuurwereld, en aan een betrokken overheid als bestelverantwoordelijke, om het evenwicht te vinden tussen creatieve exploratie van het nieuwe digitale domein en gewetensvol behoud van het bezonkene.

Met dit advies en de beleidsaanbevelingen wil de Raad bijdragen aan de ontwikkeling van een eCultuurbeleid dat aansluit bij de ‘nieuwe werkelijkheid’ waarnaar in het begin van dit advies werd verwezen. Zoals ook al werd gesignaleerd in het Vooradvies 2005–2008 van de Raad, neemt cultuur in die nieuwe werkelijkheid een steeds belang-

⁶⁶ Dit betekent niet: een projectdirectie maken en uniforme subsidiecriteria aanleggen.

Het gaat er om dat men van hoog tot laag en op verschillende plekken in de organisatie weet wat de eindperspectieven zijn en hoe verschillende projecten daaraan bijdragen.

rijker plaats in: in een werkelijkheid waarin de behoefte aan betekenis en betekenisgeving steeds groter wordt, wordt ook de rol van cultuur – als betekenisgever – navent groter. De invloed van eCultuur reikt daarmee verder dan de cultuursector zelf. Zo heeft de kenniseconomie baat bij softwareontwikkeling door kunstenaars, vormgevers en webdesigners, en is het democratisch proces en de transparantie van de overheid gediend bij alternatieve vormen van journalistiek en openbare meningsvorming.

eCultuurbeleid raakt op deze wijze onherroepelijk aan andere terreinen van overheidsbeleid. Een bundeling van krachten tussen cultuur en onderwijs, op het departement net als in het veld, ligt als eerste voor de hand. Maar ook met andere beleidsterreinen zou eCultuurbeleid aansluiting (moeten) kunnen vinden. Want het is in die aansluiting dat een groot deel van de maatschappelijke meerwaarde van eCultuur ligt.

